

II.

AZ OSZK TÖRTÉNETÉBŐL ÉS MUNKÁJÁBÓL

*A Széchényi Könyvtár állományának alakulása 1867–1874 között**

SOMKUTI GABRIELLA

Az 1867-es kiegyezéssel indult polgári fejlődés korszakváltást jelentett a Széchényi Könyvtár, akkor használatos nevén: a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának életében. 1869–1875 között megtörtént a könyvtár teljes állományának a müncheni szakrendszer szerint való feldolgozása s ezzel létrejött az egységes elvek szerint rendezett, korszerűen feltárt gyűjtemény. Az intézmény vezetésében Kubinyi Ágostont a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatói székében 1869-ben felváltotta Pulszky Ferenc.¹

A könyvtár ezen évei még Mátray Gábor könyvtárőr nevéhez fűződnek.² Bár Barna Ferdinánd³ könyvtári segédőr vezetése alatt ekkor már párhuzamosan folyt a nagy átrendezés, a müncheni szakrendszer bevezetése, a gyarapító munkát s valamennyi, a könyvtár működésével összefüggő napi teendőt Mátray Gábor végzett, ill. irányított. Az ő 1875-ben bekövetkezett nyugdíjba menetelével és Fraknói Vilmos kinevezésével teljeseedik ki a korszakváltás a Széchényi Könyvtárban most már nemzedéki szinten és szemléleti értelemben egyaránt.⁴

A könyvtár szakközlőnye, az 1876-ban indult Magyar Könyvszemle eleinte szűkszavúan ugyan, de már rendszeresen tájékoztatott a könyvtár belső életéről: a gyarapodásról, a feldolgozó munkáról és a használatról. Az átalakulást követő első nyolc év belső könyvtári élete azonban még részleteiben feltáratlan, holott ekkor következett be a fellendülés, ekkor követhető nyomon az átállás és beilleszkedés az új államszervezetbe. E tanulmány célja ennek az átmeneti korszaknak vizsgálata a gyarapító munka szemszögéből nézve.

Az új államszervezet kialakulása döntő fontosságú volt a könyvtári állomány fejlődésére nézve is. A kötelespéldány-szolgáltatást új alapokra fektették, a hiánypótlás aktívabb lett. Az alapítványi intézményből állami költségvetési szervvé válás során megnövekedtek a könyvtár vételi lehetőségei. Az Eötvös József vezette Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nagyvonalú támogatása rendkívüli pénzüsszegeket biztosított jelentős gyűjtemények megvételére. A kiegyezés nyomán létrejött hazafias lelkesedés egy időre új lendületet adott az

* Készült az MTA–SOROS ALAPÍTVÁNY támogatásával

ajándékozási kedvnek mind a magánosok, mind az újonnan létrejött intézmények és testületek körében. Kisebb, bár nem elhanyagolható szerepe volt a gyarapodásban az állami juttatásnak.

A KÖTELESPÉLDÁNY-SZOLGÁLTATÁS ÚJ ALAPOKRA HELYEZÉSE

A hazai nyomtatványokkal való gyarapodás alapját a nyomdák köteleespéldány szolgáltatása volt hivatva biztosítani. Ismeretes, hogy e rendszer a könyvtár előző, 1802–1867 közé eső korszakában sem működött zökkenőmentesen s ez a továbbiakban sem változott lényegesen.⁵

Az alkotmányos korszak helyreálltával – egy hónappal az Andrássy-kormány hivatalba lépése után – a belügyi és az igazságügyi miniszterek március 17-én kelt együttes rendelete újra hatályba léptette az 1848-as sajtótörvényt, az 1848. XVIII. törvénycikket.⁶ Ennek 40. paragrafusában kimondta, hogy a nyomdatulajdonosok kötelesek kiadványaikból – mind a szöveges, mind a képes nyomtatványokból – két példányt a helybeli hatóságnak beszolgáltatni. Az egyik példány a hatóságot, a másik – bekötve – a Nemzeti Múzeumot illette. E törvény 1849 nyarán megjelent végrehajtási utasítása további részletes intézkedéseket is tartalmazott, sőt egy pontban változást is hozott. E szerint a Múzeumot illető példányt nem a hatóságnak, hanem egyenesen a Nemzeti Múzeumnak kellett beküldeni, a fővárosból közvetlenül, vidékről postán.⁷ Ennek az intézkedésnek hatása azonban már nem lehetett, a hadi események miatt ismertté sem válhatott az ország egész területén. A 67-es intézkedés sajnos nem szól az 1849-es végrehajtási utasításról, így nem lehetett tudni, hogy azt továbbra is irányadónak tekintette-e vagy nem. Ez a jogbizonytalanság lehetett oka annak, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium későbbi rendelkezéseinek ellenére is számos nyomda a múzeumi (Széchényi) Könyvtárnak való közvetlen küldés útját választotta, a 49-es végrehajtási utasításnak megfelelően. Erre időnként a Könyvtár is bátorítást adott, felismerve az áttételesen történő küldés nehézségét és bizonytalanságát.

A köteleespéldány-beszolgáltatás a gyakorlatban szorosan összefüggött az államnak a nyomtatott sajtó fölött gyakorolt ellenőrző szerepével. A 48-as törvény szerint beszolgáltatandó két példány egyike is éppen ezt a cenzurális célt szolgálta. Ezért került a tudományos, tehát könyvtári célú köteleespéldány ügye mindig közös szabályozásra a cenzurális, kiegyezés utáni szóhasználatával élve a sajtórendészeti példánnyal való közös kezelésre. E tény magyarázza a továbbiakat is.

A sajtóviszonyok rendezése tbn. 1867-ben kiadott rendelkezés egy lényeges pontban eltért a 48-as sajtótörvénytől. Míg ez utóbbi a sajtóvétségek fölött ítélkező esküdtsékek felállítását valmennyi törvényhatóságnál meg kívánta szervezni, a 67-es rendelet csak öt helyen (Pesten, Debrecenben, Eperjesen, Kőszegen és Nagyszombaton) látta ezt szükségesnek, élükön nem választott, hanem

az állam által kinevezett bíróval és közzététellel.⁸ Ennek a kötelesepéldányok beszoigálatási rendjénél lett később jelentése. Az igazságyminiszter ugyanis június 2-án kibocsátott rendeletében úgy intézkedett, hogy a hatósági kötelesepéldányt a törvényhatóságok elnökei június 16-tól, az esküdszékek működesének kezdetétől azok székhelyére, az említett öt város egyikébe kötelesek továbbítani, az illetékes kerületi közzététellel.⁹ E rendeletet nyomatékösítő körlevél külön is leszögezte, hogy mivel a hatósági (más néven „hivatalos”, későbbiekben „sajtórendészeti”) példány egyedüli célja „a sajtó fölötti hatósági örködhetés”, szükséges, hogy „a hivatalos példányok az illető közzététellel azonnal átétessenek.”¹⁰

Nem nehéz elképzelni, hogy ez az eljárás hosszú és bonyolult volt s így nem is működhetett jól. A közigazgatás éppen csak kiépült szervezetei nehezen birkóztak meg az új feladatokkal és a szaporodó rendeletekkel. A törvényhatóságok csak március közepén kezdhették meg újjászerveződésüket, áprilisban történt meg a vármegyék önkormányzatának helyreállítása s a sajtóvétségben illetékes esküdszékek a kijelölt öt városban csak június közepétől működtek. Ha a nyomdák a helyi hatósághoz be is szolgáltatták a kötelező két példányt, a hivatalnak innen kétfelé kellett azokat továbbítani, méghozzá vidékről postán: egyet Pestre a Nemzeti Múzeum Könyvtárának és egyet sajtórendészeti célra a megadott városokban működő közzétételnek (hacsak nem esett egybe a nyomda és a kerületi közzététel székhelye). A kormány hamar rájött, hogy a sajtóvéstések hivatalból való üdözése így nem lehet hatékony, ezért az igazságyminiszter július 17-i újabb rendelete a hatósági példányok a közzétételhez való eljuttatását – a helyi hatóságok kiiktatásával – most már közvetlenül a nyomdák köteleességévé tette.¹¹ Eszerint a nyomdatulajdonosnak minden fajta nyomdatermekből egy példányt, a felelős személy aláírásával, a nyomdából való kikerülés, ill. a szétküldés vagy árusítás időpontjában azonnal a közzétételnek kellett megküldenie. A teher és a felelőség így a nyomdákra hárult. Ezen később annyit enyhítettek – bizonyára a vidéki nyomdák panaszára –, hogy a közzétételnek címzett küldeményeket a posta díjmentesen szállította, mivel ez is kötelesepéldányok minősült. (A tudományos célú kötelesepéldányok postai szállítása ugyanis díjmentes volt, amennyiben a csomagon a „kötelesepéldány” megjelölést feltüntették.)¹² A helyi hatóságnak beszoigálatott második példányok a Múzeumba való elküldése továbbra is a hatóságok feladata maradt.

A fent ismertett új rend kialakulásáig, ill. működeséig a Széchényi Könyvtárba 1867 első felében még a régi rend szerint érkeztek a kötelesepéldányok. Ez az 1852-es sajtórendtartáson alapult, amely könyvtári célra két példányt rendelt: egyet a bécsi udvari könyvtárnak és egyet a helyi, országos jelentőségű könyvtárnak. Ez utóbbit a Széchényi Könyvtár helyett az Egyetemi Könyvtár kapta. A Széchényi Könyvtárat egy később hozott intézkedés a helyi rendőri hatósághoz még a megjelenés előtt beszoigálatott ún. próba-nyomtatványok utólagos megküldésével kárpótolta. Ez lényegében a hatósági példányok a megküldését jelentette, akkor és olyan mértékben, amint ezek a példányok

nyok cenzurális szempontból már feleslegessé váltak. Ez a tény magyarázza e küldemények esetleges és igen hiányos voltát. Ezen kívül a nyomdák és kiadók, sőt a helyi hatóságok közül is némelyek – egyéni buzgalomból, vagy még a régi beidegződések alapján – küldtek néha nyomtatványokat a Nemzeti Múzeum Könyvtárának közvetlenül is. Így pl. 1867. febr. 12-én a Matica Slovenska közvetlenül küldte 1864–66 között nyomtatott szlovák nyelvű kiadványait, áprilisban a váci nyomda termékeit továbbította a hatóság.¹³ A pest-budai császári és királyi rendőrhatóság (K.u.K. Polizei Direction für Ofen-Pest) feloszlatás előtti utolsó küldeményét a gyarapodási napló egykori bejegyzője jóleső elégtétellel úgy írta be 1867. május elsején, hogy aláhúzta a „legutolsó” szót.¹⁴

A császári és királyi rendőrhatóságok feloszlatása után elmaradtak a rendőrségi küldemények, az újonnan felállított törvényhatóságok pedig még nem küldtek. Mátray Gábor könyvtárőr június 19-i feljegyzésében felettesét, Kubinyi Ágostont, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóját azonnal figyelmeztette a problémára, ugyanakkor felhívta a figyelmét az abszolutizmus kora kötelezpéldány hiányaira is. Kérte Kubinyit, forduljon a minisztériumhoz, „nehogy az utókor is kénytelen legyen tapasztalni könyvtárainkban ama hiányt és veszteséget, melyet a lefolyt 18 év alatt elmaradt kötelezettségi példányok a tudománykedvelő honfiakkal jelenleg is oly sajnosan éreztetnek s melyeket teljesen kipótolni sem most, sem jövődre nem leszünk képesek.”¹⁵

Kubinyi június 21-i felterjesztésére az Eötvös József vezetése alatt álló Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) mintaszerű gyorsasággal reagált: június 28-án kelt leiratában már mellékelte annak a körrendeletnek másolatát, amelyet Magyarország és kapcsolt részei valamennyi polgári törvényhatóságának megküldött.¹⁶ Ebben a miniszter – hivatkozva a visszaállított 1848-as sajtótörvényre – felhívta a törvényhatóságok figyelmét, hogy ne csak a kötelezpéldányok beszolgáltatására, hanem arra is fordítsanak gondot, hogy a könyvtárat megillető bekötött példányt a Nemzeti Múzeumnak el is küldjék. Az egyszerűség kedvéért előírta, hogy a küldést nem esetenként, hanem havonként kell teljesíteni, mellékelve a küldött nyomdatermékek jegyzékét is. A Múzeum igazgatójához intézett kísérőlevelében a miniszter külön is hangsúlyozta: „...amennyiben a múzeumot illető bekötött példányok beküldése körül valamely kétségtelen mulasztás tapasztaltnék, ezt hozzám haladék nélkül jelentse fel.”¹⁷ Bizonyíték ez arra a különös gondosságra, amellyel Eötvös József a Nemzeti Múzeum, ill. annak könyvtára iránt viseltetett.

Ugyanebben az évben még kétszer foglalkozott a minisztérium a kötelezpéldány-szolgáltatás ügyével. Mivel Erdélyből 1867-ben egyetlen nyomtatvány sem érkezett, Eötvös november 5-én leirattal fordult a kolozsvári Erdélyi kir. Főkormányzékhoz. Felhívta a Főkormányzék figyelmét, hogy a fennhatósága alá tartozó valamennyi törvényhatóságot utasítsa a kötelezpéldány-szolgáltatás teljesítésére.¹⁸ Ennek eredményeképpen a Főkormányzék begyűjtött és továbbított is nyomtatványokat Erdély területéről s egyes nyomdákból is érkeztek küldemények. A problémákat azonban Magyarország és Erdély 1868 végén be-

következett egyesítése sem oldotta meg véglegesen: a közigazgatás sok tekintetben eltérő volta, a különállás még tovább élő hagyományai gátolták a központi intézkedések maradéktalan érvényesülését. Magának az 1852-es sajtórendtartásnak a hatályon kívül való helyezésére és az 1848-as sajtótörvény életbeléptetésére Erdélyben csak 1871-ben került sor.¹⁹ Az ekkor kiadott rendelet az erdélyi nyomdákat 5 kötelespéldány beszolgáltatására kötelezte, ebből egy a Magyar Nemzeti Múzeumot illette. A további példányokat kapták: 1. a helyi törvényhatóság elnöke; 2. a belügyminisztérium; 3. a marosvásárhelyi kir. ítélőtáblánál működő főügyész, valamint a sajtóbírótság közvádlója; 4. az Erdélyi Nemzeti Múzeum. Egy évvel később a kötelespéldányok számát még eggyel növelték: ezt a hatodik példányt a területileg illetékes három kir. törvényszék (Marosvásárhely, Kolozsvár, Nagyszeben) ügyészének egyike, mint elsőfokon illetékes közvádló kapta meg.

Ötösnek 1867. december 20-án az ország valamennyi törvényhatóságához intézett újabb körrendelete már egy lépéssel tovább ment s kitűzött céljában a kötelespéldányok teljességére alapozott nemzeti bibliográfia megvalósulását kívánta elősegíteni.²⁰ Ennek értelmében a helyi hatóságoknak fel kellett szólniuk a nyomdákat: készítsenek kimutatást az 1865. jan. 1. után megjelent nyomdatermékeikről, évnegyedes bontásban, majd ezentúl folyamatosan, negyedévenként jelentsék újabb kiadványaikat. E kimutatások összegyűjtését és minden évnegyedet követő hó első felében a minisztériumba való továbbítását a törvényhatóságok feladatává tette a rendelet. A nyomdatermékek bejelentéséhez űrlapmintát is mellékeltek. (Az űrlap rovatai: 1. folyószám, 2. cím, vagy tárgy; 3. nyelv; 4. formátum; 5. kötet-, vagy füzetszám; 6. ívek száma; 7. megjegyzés. – A nyomdatermékek osztályozása: 1. Könyv; 2. Folyóirat és hírlap; 3. Zenemű; 4. Képek.) Mindezt pedig „oly végből, hogy a hazai könyvészet évenként kellő pontossággal szerkesztethessék, másrészt, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatója magának a Magyarországon évente megjelenő sajtótermelvényekből minél teljesebb tudomást szerezhessen.”²¹

Ötvös József tehát miniszterségének mindjárt első évében rendeleti úton kísérelte meg biztosítani, hogy a nemzeti könyvtár valóban hozzájusson a hazai irodalmi termés összességéhez. A nyomdai kimutatások követelményével előrelátóan beépítette a rendszerbe annak kontrollját is és megszabta az elérendő célt: egyrészt a nemzeti irodalom teljességének biztosítását a Széchényi Könyvtár számára, másrészt a beszolgáltatott kötelespéldányokra alapozott magyar könyvészet, a magyar nemzeti bibliográfia megteremtését. Nem rajta múlt, hanem a hazai viszonyokon, hogy a kötelespéldányok beszolgáltatása továbbra is igen hiányos maradt s a hazai könyvtermés regisztrálását a könyvtár akkori felkészületlensége folytán csak jó tíz évvel később lehetett napirendre tűzni.

Összefoglalva tehát a rendeletekből 1867 végére kirajzolódó képet: a nyomdák kötelesek voltak sajtótermékeikből a megjelenéskor egy példányt a kerületi közvádlóhoz eljuttatni sajtórendészeti célra, egy példányt átadni a helyi hatóságnak a Magyar Nemzeti Múzeumhoz való továbbítás céljából. Kötelesek

voltak továbbá nyomtatványaikról negyedévi kimutatást készíteni s ezt beadni a helyi hatóságnak. Ez utóbbiak felelőssége kettős volt: a beszolgáltatott kötelespéldányokat havonta összegyűjtve a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának, a negyedéves nyomdai kimutatásokat pedig a VKM-nek kellett eljuttatniok. A nyomdai kimutatásokat a VKM továbbította a könyvtárnak. E rendelkezésekhez 1868-ban egy újabb járult: a Magyar Tudományos Akadémia panaszára Eötvös József felszólította a magyarországi és erdélyi nyomdákat, hogy az irodalmi művekből egy példányt az Akadémiának is küldjenek meg.²² Erdély vonatkozásában a már ismertetett, bonyolultabb eljárás volt érvényben.

A KÖTELESPÉLDÁNY-SZOLGÁLTATÁS ÚJ RENDSZERÉNEK MŰKÖDÉSE

Az új rendelkezések értelmében megvalósuló gyakorlat azonban korántsem mutatott egyértelmű képet. A fennmaradt ügyiratokból és a könyvtár korabeli szerzeményi naplóból²³ rekonstruálható kép szerint igen sok nyomda közvetlenül a könyvtárnak küldte el termékeit, érkezett kötelespéldány a törvényhatóságokon, sőt még a minisztériumokon keresztül is. Később egyre inkább a nyomdák és a könyvtár közvetlen kapcsolata vált általánossá. Debrecen polgármestere 1873-ban a Széchényi Könyvtár egy reklamáló levelére válaszolva hivatkozik is egy újabb rendeletre, amely szerint a nyomdák kiadványaikat „a hatóság elkerülésével egyenesen küldik fel koronként a múzeumi könyvtárnak, – a hatóság csak a sajtótermelvények kimutatását terjeszti fel évnegyedenként a Valás- és közoktatási minisztériumhoz...”²⁴

Magyarországon 1866-ban 106 nyomda működött (Pest-Budán 17, 64 vidéki helységben 89). 1875-ben egyedül Budapesten 26 nyomda volt, míg 1876-ban 96 nyomdahelyen 187 nyomda működött. Ehhez képest a kötelespéldányt küldő nyomdák száma alacsony:

	<i>Nyomdák</i>	<i>Nyomdahelyek</i>
1867	22 (ebből Pest-Buda 6)	17
1868	34 (ebből Pest-Buda 4)	23
1869	32 (ebből Pest-Buda 5)	21
1872	43 (ebből Pest-Buda 7)	22
1874	37 (ebből Budapest 5)	25

A működő nyomdáknak tehát jóval kevesebb, mint fele került kapcsolatba a nemzeti könyvtárral. (Annak regisztrálására, hogy egy nyomda évente hányszor küldött, a táblázat nem tér ki.) A beszolgáltató nyomdák aránya akkor is igen kedvezőtlen, ha figyelembe vesszük, hogy számos kis nyomda is létezett, amelyek a helyi alkalmi nyomtatványokon kívül egyebet alig állítottak elő. A fővá-

rosi nyomdáknak a táblázatban szereplő adatainál is számításba kell venni, hogy 1867 végére a fővárosban kialakult az a gyakorlat, hogy a nyomdák kiadványait Pest város polgármesteri hivatala összegyűjtve továbbította a könyvtárnak.²⁵ Hol havonta, hol kéthetente küldte meg mind a könyveket, mind a hírlapokat és folyóiratokat. A Budán székelő Egyetemi Nyomda általában közvetlenül küldött. A legszorgalmasabban szolgáltató vidéki nyomdák a debreceniek voltak. Rendszeresen jelentkeztek a pozsonyiak is, a polgármesteri hivatalon keresztül. Állandó és közvetlen küldők voltak még Czéh Sándor nyomdája Gyórból, a Szigler testvérek Komáromból, Számmer Imre és Károly Székesfehérvárról, Burger Zsigmond Szegedről, az aradi Gyulai István és Réthy Lipót, a kolozsvári Stein János és Gámán János, a nagyszebeni Filtsch S. és a marosvásárhelyi Imreh Sándor.

A helyi hatóságok – akiknek feladata lett volna a begyűjtés és továbbítás – 1867-ben még éppen csak hozzákezdtek a végrehajtáshoz. A következő években, amikor már bizonyos adminisztratív kiépültséggel számolhatunk, a helyzet így alakult:

Kötelespéldányokat továbbító törvényhatóságok

	1868 ⁽¹⁾	1872 ⁽²⁾	1874
Vármegyei szinten	4	3	2
Járási szinten	–	1	1
Városi szinten	7	29	5
Főkormányzók (Kolozsvár)	1	–	–
Kormányzó (Fiume)	–	1	1
	<hr/> 12	<hr/> 34	<hr/> 8

⁽¹⁾ VKM-en keresztül még további 6 megye, ill. város

⁽²⁾ VKM-en keresztül még további 4 város

A nyomdával rendelkező, területi közigazgatási egységekhez képest ez nem sok. A kiugróan magas 1872-es eredmény Mátray Gábor reklamáló leveleinek köszönhető. A kimutatásunkban számbavett városokból (Pest, Buda, Debrecen, Eger, Balassagyarmat, Sárospatak, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Szentes, Szeged, Szabadka, Kalocsa, Székesfehérvár, Nagykanizsa, Pécs, Vác, Sopron, a Felvidékről Pozsony, Nagyszombat, Beszterce, Lőcse, Nyitra, Szakolca, Trencsén, Turócszentmárton, Erdélyből Arad, Nagyvárad, Temesvár, Kolozsvár, Nagyszeben, Brassó, Segesvár, Szatmár), kiegészítve a már említett nyomdák székhelyeivel (Debrecen, Szeged, Székesfehérvár, Győr, Komárom, Pozsony, Arad, Kolozsvár, Nagyszeben, Marosvásárhely), mégis kirajzolódik a nyomtatott irodalom főbb központjainak többé-kevésbé teljes hazai térképe.

A kötelezően előírt évnegyedes nyomdai kimutatások néhány helyről – elsősorban Debrecenből és Pozsonyból, a polgármesteri hivatal közvetítésével –

rendszeresen érkeztek. Találkozunk egyes nyomdák jelentéseivel is, pl. a győri Czéh Sándoréval. A beérkezett – és máig fennmaradt – nyomdai kimutatások száma azonban oly kevés (kezdetben évi 6–8, később 20, 1874-ben mintegy 32), hogy messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le belőlük.²⁶ Arra mindenestre megféleltek, hogy reklamációk támpontjául szolgáljanak, sőt egyes esetekben a minisztérium is visszajelzést kért, hogy a megfelelő intézkedéseket megtehesse. Később azonban a VKM úgy döntött, hogy csak akkor lép közbe, ha a Nemzeti Múzeum igazgatóságának reklamációi eredménytelenek maradtak.²⁷ A hazai könyvészet elkészítésének alapjául ezek a hiányos jegyzékek mindenestre kellő alapul nem szolgálhattak.

Meglehető bizonytalanság uralkodott arra vonatkozólag is, hogy milyen nyomtatványokat kell beszállítani. Bár sok nyomda a rendelet betűjéhez híven bőven küldte az alkalmi kiadványokat is (színlapokat, hirdetményeket, gyászjelentéseket, halotti beszédeket, üdvözlő verseket, különféle értesítőket, körleveleket, programokat, meghívókat, jegyzékeket, alapszabályokat, kimutatásokat, zárszámadásokat, sőt névjegyet és étlapot is), mások az efféléket könyvtári elhelyezésre méltatlannak ítélték. Mikor Mátray Gábor 1873-ban a váci siketnéma intézet nyomdájának elmaradt termékeit sürgette, maga a pest megyei alispán nézte át a váci polgármester által benyújtott csomagot s Mátraynak végül így válaszolt: „...egyedül az ide mellékelt kiadványok látszanak könyvtári elhelyezésre hivatottaknak lenni; mert a többiek, melyek a jegyzékben foglaltaknak, értéktelen hirdetéseket, házassági és halotti jelentéseket, étlapokat, s szavazó-cédulákat s e féleket tartalmazzak.”²⁸ A Széchényi Könyvtár mai Plakát- és Kisnyomtatványtára méltán fájlatja e jószándékú, ám a mai dokumentációs szempontokat még természetesen nélkülöző szemlélet következményeit.

Akadott probléma a rendszerint mellékletként megjelenő képek beszállítása terén is. Mátray 1871-ben figyelt fel arra, hogy a Debrecenben működő két könyvnyomdátulajdonosa folyamatosan azt jelenti, hogy semmi olyant nem adott ki, ami a sajtótörvény alá esne. E szemlélet általános voltát hangsúlyozta Mátray Pulszkynak szóló feljegyzésében: „...a könyvnyomdák a náluk készült műmelékleteket, metszeteket, ábrákat, táblákat stb. nem küldik be, sőt számos könyv ezek nélkül, csonkán érkezik a könyvtárba. ... Ezen törvénynek (a sajtótörvénynek) éppen a könyvnyomdátulajdonosok általi gyakori elhanyagolása úgy látszik azon téves nézeten alapszik, hogy a sajtóvétségekről szóló törvényszakaszok által érínthető nyomtatványokból kell a hatóságokhoz beszállítaniok...”²⁹ Vagyis az ábrák előállítói nyilván úgy vélték, (pornóképek akkor még nem lévén divatban), hogy sajtóvétséget csak szövegben, azaz szavakkal lehet elkövetni, így nekik a hatóságok felé beszállítási kötelezettségük nincsen. A kötelezpéldány-szállítás másik, tehát tudományos, könyvtári célú rendeltetése kívül esett látó-körükön. Pulszky Ferenc az ügyben a minisztérium intézkedését kérte.

A sajtótörvény nem tudása vagy hiányos tudása egyáltalán nem volt egyedülálló jelenség. Egy nagykanizsai nyomdász 1872-ben azért tagadta meg a kötelezpéldány-szállítást, mert a helyi postahivatal nem volt hajlandó a csoma-

gokat bérmentesítés nélkül felvenni, holott a posta a kötelespéldányok ingyenes szállítására volt kötelezve. Ugyanebben az évben a lőcsei városkapitány a könyvtár reklamáló levelére azt válaszolta, hogy ők addig csak egyetlen „kötelezett” példányt kívántak a nyomdáktól a hatóság részére, de megígérte, hogy ezentúl egy második példányra is kötelezik a helyi nyomdát a Nemzeti Múzeum részére.³⁰ Mindkét esetben arról van szó, hogy a hatóság embereinek sincs pontos fogalmuk az érvényben lévő rendeletekről. Nem hiába sürgette Mátray több ízben, hogy a kormány részéről e téren erélyesebb intézkedések volnának szükségesek.³¹ 1868-ban azt javasolta, hogy a minisztérium keretében létesüljön egy külön osztály a kötelespéldányok begyűjtésére s ez továbbítsa az anyagot a könyvtárnak. Mátray nyilván abban bízott, hogy a minisztérium tekintélye hatékonyabb beszolgáltatást fog biztosítani, mint a könyvtár próbálkozásai. Javasolt továbbá egy elkülönített pénzalapot, amelyből a könyvtár a be nem küldött nyomtatványokat azonnal megvásárolhatná.³² Eötvös József nem értett egyet ezzel az elgondolással, szerinte a kötelespéldányok beszolgáltatásának ellenőrzésére egyedül a Múzeum könyvtára hivatott. A minisztérium csak a közvetítő szerepet játszaná, erre pedig szükség nincs; helyesebb, ha a helyi hatóságok és a könyvtár közvetlenül érintkeznek. A külön pénzalap létesítéséről a miniszter nem tett említést.³³ Mátray 1873-ban újra próbálkozott elgondolásával: a minisztérium mellett működő sajtóosztály létesítését javasolta, amelynek feladata a kötelespéldányok országos begyűjtése s az egész folyamat hatósági ellenőrzése lenne. Mátray itt vigasztalan képet ad a kötelespéldány-szolgáltatás hazai állapotáról: „Hogy a magas kormány eddig oly gyakran ismétlett intelmei, panaszaik és a törvény rendeletei (melyek kivált az egyre szaporodó újabb nyomdászok előtt ismeretlenek lévén) nem vezetnek teljesen a célhoz, elég sajnosan és folyton van alkalmam tapasztalni.”³⁴ Mátray javaslatai visszhang nélkül maradtak. Pedig központi intézkedésre és annak hatékony ellenőrzésére annál is inkább szükség lett volna, mert az 1872-es ipartörvény értelmében a nyomdászat is szabad iparrá vált. Ettől kezdve bárki lehetett nyomdatulajdonos, akinek elég pénze volt a szükséges eszközök beszerzésére. A szakmát ellepték a műveletlen, szaktudás nélküli nyomdatulajdonosok, akik a hivatalos rendeleteket is alig, vagy csak hiányosan ismerték.

1872-ben Mátray Gábor Pulszky utasítására nyomtatott körlevelet küldött szét a kötelespéldányok hiányainak reklamálására, konkrétan megjelölve a reklamált kiadványt. A körlevél a 48-as sajtótörvényre, a felszólítottak hazafias érzelmére s az országos könyvtár törvényszabta rendeltetésére hivatkozott. Nem csak az kívánatos – hangsúlyozta a körlevél –, hogy a Széchenyi Könyvtárban „a magyar birodalmat illető bárminemű munka, illőleg bekötve, föltalálható legyen”, hanem az is, hogy „azokat a tudományossággal foglalkozó közönség a közműveltség előhaladása sajnós hátrányával nélkülözni kényszerítve ne legyen.”

A kötelespéldányok beszolgáltatásának célja tehát e megfogalmazás szerint is kettős: 1. a nemzeti irodalmi termés begyűjtése; 2. a tudományos célú használat biztosítása. A reklamációk címzettjei elsősorban a városi hatóságok vol-

tak, de kaptak felszólítást nyomdák, kiadóhivatalok, szerkesztőségek, társulatok is. Az akció sikeres volt: a felszólítottak általában készségesen küldték a reklamált nyomtatványokat, vagy sajnálattal közölték, hogy az elküldés miatt nem áll már módjukban. Előfordult több olyan eset is, hogy a felszólítottak – elsősorban a nyomdák – arra hivatkoztak, hogy ők hatósági beszolgáltatási kötelezettségüknek eleget tettek, a küldemények nyilván a hivatal útvesztőiben kalódtak el. Mátray a következő évben javasolta Pulszkyknak, hogy az akcióban különös készséget és erélyt mutató közreműködők névsorát egy hírlapi cikkben hozzák nyilvánosságra, hogy az másoknak is buzdításul szolgáljon.³⁶

A gyűjtemény teljességére nézve eredményes akció nyomán a kötelezpéldányok folyamatos reklamálása ettől kezdve beépült a könyvtár rendszeres napi tevékenységébe. Ennek felettébb szükséges voltát bizonyítja a m. kir. Államnyomda Térképészeti osztálya vezetőjének levele 1874-ből. Az osztályvezető ekkor nem csak a reklamált térképet küldte el, hanem négy évre visszamenőleg valamennyi általuk kiadott térképből is küldött egy-egy példányt.³⁷ Ez egyúttal azt is jelenti, hogy előzőleg négy éven át nem tekintették köteleességüknek, hogy a kiadott térképekből az országos könyvtár részére példányt biztosítsanak.

A könyvtár ezen aktualizálódásával párhuzamosan rendszeresebben kezdtek küldeni kiadványaikat az egyes hatóságok, pl. a minisztériumok, a főrendiház és az országház irodája, az országos hatáskörű szervek (Központi Statisztikai Hivatal, Állami Számvevőszék, Földtani Intézet), a főváros hivatali szervei (Pestvárosi Statisztikai Hivatala, Fővárosi Közmunkák Tanácsa) és a különböző társaságok, egyesületek (Magyar Tudományos Akadémia, Történelmi Társulat, Természettudományi Társulat, Országos Erdészeti Egyesület, az ország különböző régióiban működő Tanító Egyletek, stb.). Bár e küldeményeket kezdetben inkább ajándékként fogták fel mindkét részről, idővel tudatosult ezek kötelezettségi jellege, párhuzamosan azzal a folyamattal, ahogyan a könyvtár is használható és az információkat szolgáltatni is képes intézménnyé vált.

A kötelezpéldányként érkező küldemények tartalmilag még igen vegyes képet mutattak: a könyvnek minősíthető kiadványok száma messze alatta maradt a brosúráknak és a már említett kisnyomtatványoknak. Jól megfigyelhető a hírlapok és folyóiratok növekvő számában az e téren mutatkozó fellendülés a kiigyezeit követő években.

Arra a kérdésre, hogy végül is mekkora volt a vizsgált időszakban érkezett kötelezpéldányok mennyisége, egyértelmű választ nem lehet adni. A szerzeményi naplóban nem választották el a különböző forrásokból (köteles, ajándék, vétel) érkező tételek darabszámának megjelölését s bár egyenkénti kigyűjtésük lehetséges volna, értelme nincsen. Torz képet adna ugyanis egy olyan statisztika, ahol egy könyv és egy egyleveles nyomtatvány ugyanúgy egy egységként szerepel, más esetekben viszont a kisnyomtatványok darabszáma nincs jelölve, beírásuk sommásan történt, vagyis egy köteg – egy egység. Sok esetben nem is lehet megítélni, hogy milyen terjedelmű nyomtatványról van szó. További torzulást eredményez a periodikumok beírásának módja. A

folyóiratok és hírlapok beérkező számaikat ugyanis darabszám írták be s ha egy címből évente tízszer küldtek, akkor az tíz különböző helyen szerepel, minden szám külön darabnak véve. Később viszont nem ezt a gyakorlatot követték, hanem azt, hogy az egy címből egyszerre beérkező 3-4-5 számot egy egységként írták be. Mindezek figyelembevételével a korabeli szerzeményi naplók számadatai csak nagy óvatossággal kezelhetők és összesítésük nem ad valósan értékelhető eredményt.

Összegésként megállapítható, hogy részben hanyagságból, vagy a törvények nem tudásából, részben a kellő állampolgári fegyelem hiánya és az államigazgatás kezdetleges szervezettsége folytán a kötelezpéldány-szolgáltatás korántsem volt teljes. Törvényekben, rendelkezésekben nem volt hiány, de az előírások be nem tartását a törvény nem szankcionálta. Így csak a hatósági jogkörrel nem rendelkező nemzeti könyvtár panaszai és reklamációi tudtak időről időre némi eredményt elérni, a nemzeti irodalmi termés hiányait úgy-ahogy pótolni.

A VÉTEL ÚTJÁN TÖRTÉNT GYARAPODÁS

A könyvtár vételi lehetőségei 1867 előtt meglehetősen korlátozottak voltak. A vásárlás egyetlen forrásául az alapító fiának, gr. Széchényi Lajosnak (1781–1855) egy 1827-ben tett alapítványának kamatai szolgáltak, amely ebben az időben évi 420 forint volt. Ez a forrás 1867 után is változatlanul rendelkezésre állt, s az 1870-i állami költségvetésben mint „Alapítványi illetmény” szerepelt, mivel a kiegyezés után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium lett a kulturális célú magán-alapítványok kezelője. Az alapítványtevő akaratának megfelelően a kamatok felhasználásáról szóló évi jelentést (a számlákat tartalmazó bizonylatokkal együtt) Mátray Gábor könyvtárőr a főhatóságon kívül kötelességszerűen a Széchényi családnak is rendszeresen megküldte.

A Széchényi Lajos-féle alapítvány kamataiból az 1867–1874 közötti években 1724 nyomtatványt és 14 kéziratot vettek. (Nyolc éven át tehát átlag évi 216 kötetet.) Mátray ezeket csaknem kizárólag a Grill Károly-féle könyvkereskedésnél vásárolta, mindössze néhány kisebb tétel származik egyéb forrásból. (Aigner és Rautmann könyvkereskedők, egy ízben Horovitz Fülöp antikvárius, és elvéve egy-egy magáneladót.) Az alapítvány értelmében a pénz hungarikumok beszerzésére kellett fordítani. A kötelezpéldány-szolgáltatás hiányai miatt sajnos gyakran kellett olyan hazai kiadványokat is megvenni, amelyek a nyomdák nemtörődömsége folytán nem kerültek be a könyvtárba, meglétük viszont nélkülözhetetlen volt. Így például a könyvtárnak pénzért kellett megvásárolnia Vörösmarty és Tompa költeményeit, Arany László „A délibábok hőse”, Eötvös József „Magyarország 1514-ben” c. műveit, Csengery Antal, Hunfalvy Pál, Ipolyi Arnold, Toldy Ferenc, Salamon Ferenc munkáit, Horváth Mihálynak *Huszonöt év Magyarország történetéből* (1–3. köt. 1865/68) c. művét. Kőváry László hatkötetes *Erdély történelméért* 12 forintot, Finály Henrik latin–magyar szótá-

ráért (Kolozsvár, 1858) 5 forint 30 krajcárt kellett fizessenek. A vásárlások zömét azonban mégis a külföldi hungarikumok, valamint kézi- és segédkönyvek tették ki. A művek nagyrészt német nyelvűek, a kifejezetten hungarika-anyag mellett található austriaca és germanica is. A történettudomány dominál, de vettek nyelvészeti, földrajzi és művészeti tárgyú kiadványokat is. Szépirodalomból kizárólag hungarikumokat találunk, pl. Petőfit angolul, Jókait németül. Példák a történeti jellegű hungarikumokra: Ignaz Fressler: *Die Geschichte der Ungern ...* (Leipzig, 1847/50), Arthur Görgey: *Briefe ohne Adresse* (Leipzig, 1867). Általános jellegű történeti művek többek között a *Geschichtskalender* évi kötetei 5,40-ért, J. G. Kohl: *Die Völker Europas* (Hamburg, 1868) 7,20-ért. (Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy bel- és külföldi ár között nincs jelentős eltérés; értékben, terjedelemben azonos művek ára alig valamivel magasabb külföldi mű behozatala esetében.) A segédkönyvek közül említésre méltók: *Bildatlas zu Brockhaus Lexicon*, *Spaners Conversationslexicon*, *Staatslexikon*, Wurzbach: *Biographisches Lexikon*, *Ritter's geographisch-statistisches Lexikon*, *Lexicon serbicum*, *Nouvelle biographie générale*. (Utóbbi egyes kötetei 2,10-be kerültek.)

A Széchényi Lajos-féle alapítványból vásárolt művek gondos válogatásra utalnak, nincs közöttük gyűjtőkör-idegen elem. A frissességre jellemző, hogy pl. Horn Ede közgazdász *Ungarns Finanzlage* c. Bécsben, 1874-ben megjelent művét még ugyanazon évben megvásárolták. Az évi 420 forint azonban semmiképpen sem volt elegendő arra, hogy a külföldi hungarikumok és a külföldről beszerzendő kézi- és segédkönyvek mellett még a hazai irodalom hiányait is ebből pótolják. Mátray Gábor már 1868-ban leszögezte, hogy „a mostani összeg annyira sem elegendő, hogy legalább a külföldön megjelenő s hazánkra vonatkozó műveket lehessen megvenni, holott pedig ezekre kell most leginkább s különös figyelmet fordítanom, nehogy utóbb megszerezhetetlenné váljanak.”³⁸ 1870. jan. 3-i jelentésében Mátray rendszeres évi pénzüsszeg biztosítását sürgette a hiányzó hungarikumok pótlására.³⁹ 1872-es jelentésében e célra még további évi 1000 forint fordítását kérte.⁴⁰ 1873 decemberi jelentésében már annak eldöntését tartotta szükségesnek, hogy a rendelkezésre álló pénzt előbb a magyar vonatkozású és a könyvtárból hiányzó régebbi vagy az újabb kiadványok beszerzésére költsek-e? Felmerült Mátrayban az is, hogy nem volna-e tanácsos a pénzt inkább az újonnan megjelenő belföldi könyvekre költeni, mivel a könyvtár fő rendeltetése mégiscsak a hazai irodalom teljességének a gyűjtése és a könyvtár a kötelespéldány-szolgáltatás hiányosságai miatt nem tud e rendeltetésének megfelelni.⁴¹ Mátray tehát a vásárlásokban rangsorolást, valamiféle vételi politika kialakítását szorgalmazta.

Az új főhatóság a takarékoság jegyében éberem őrködött minden fillér elköltésén. 1868-ban a Széchényi Lajos-féle alapból történt előző évi vásárlásokról beterjesztett számlákkal kapcsolatban több észrevételt tettek s Mátray Gábor könyvtárórt igazoló jelentés írására szólították fel.⁴² A minisztérium kifogásolta egy hazai kézikönyv második példányban való megvételét, a *Közhasznú eszméreték tára* (1830) túl magas vételárát. A könyvtárórt az antikvár jegyzékek

fokozott figyelemmel kísérésére utasították, s megfontolandónak tartották Ráth Mór pesti könyvkereskedő ajánlatát. (Ráth Mór, amennyiben a könyvtár a jövőben nála vásárolna, 12,5% árengedményt és a saját kiadásában külföldön megjelent művekből egy ingyenes példányt ígért.) Az elszámolásra kötelezett Mátray Gábor becsületében érezte megbántva magát, válaszában hivatkozott arra, hogy a Széchényi Lajos-féle alapítványt 31 éve kezeli s ezalatt sem a Széchényi családnak sem a hatóságnak nem volt ellene semmi kifogása. Egy kézikönyvnek második példányban való megvételéről magára Eötvös Józsefekre hivatkozott, aki éppen a Széchényi Könyvtár felülvizsgáló bizottság egy ülésén nyilatkozott úgy a hatvanas években, miszerint „minden jól rendezett nyilvános könyvtárban némely jelesebb és sűrűbben keresett könyveknek Duplicatumait is kéznél kell tartani.” A *Közhasznú esméretek tára*-nak esetében saját példányát engedte át a könyvtárnak, amelyet eddig ingyen bocsátott az azt gyakran kereső olvasók rendelkezésére. Az akkor már beszerezhetetlen mű teljes sorozata ritkán és különböző árakon bukkan fel az antikvár könyvpiacra, a kereslet és kínálat megsabta különböző árakon. Tekintve, hogy teljes és hibátlan példányról volt szó, a 18 forintos árat reálisnak érzi. Ő maga kötelességének tartja az antikvár jegyzékek figyelemmel kísérését, de ezt jobban megtehetné, ha munkáját nagyobb létszámú könyvtári személyzet segítené, ha nem lenne kénytelen a szünidők alatt is – melyet teljes egészében még soha nem állt módjában igénybe venni – a cancellista teendőit is végezni és végül „ha én, a könyvtár főnöke nem leszek kénytelen magam is a lajstromozás mechanikai munkáját teljesíteni.” A 71 éves, munkával valóban túlterhelt Mátray keserű kifakadása emberileg nagyon is érthető, oka volt rá bőségesen. Ami Ráth Mór ajánlatát illeti, Mátray szerint Grill Károly özvegye most megadja ugyanazokat a kedvezményeket, sőt még nagyobb, 15%-os engedményt kínált. Kár volna a könyvtárnak már húsz éve szállító, gyakran hitelező és a könyvtár speciális hungarika szempontjait már jól ismerő céget cserben hagyni, vélte Mátray. A minisztérium a választ tudomásul vette.

1867/68-ban a Széchényi Könyvtár részére kizárólag a Széchényi Lajos-féle alapítványból vásároltak. Az intézmény másik pénzforrásának felhasználásával, az ún. Nemzeti Múzeumi Alap terhére e két évben a Múzeum más tárainak szakkönyvtárait gyarapították. (Régiségtár és Természetiek tára.) A részükre vásárolt 64 kötet külföldi, elsősorban német tudományos művekből állt: archeológiai, növény- és állattani munkákból. Vettek ezen kívül az igazgató, Kubinyi Ágoston személyes használatára egy díszkötetet, a *Pester Lloyd* 1868-as kalendáriumát. Valamennyi művet beleltározták a Széchényi Könyvtár szerzeményi naplójába, ahová viszont a Széchényi Lajos-féle alapítványból vett könyveket 1875-ig *nem* vezették be. A Múzeum más tárai részére vásárolt szakkönyveknek a Széchényi Könyvtár gyarapodási naplójába való bevezetése csak 1871-től szűnt meg.

Ez a rendezetlen naplózási gyakorlat is jól tükrözi a tényt, hogy e korszak elején egy különböző gyűjteményekből összeálló, szervezeti és pénzügyi tisztá-

zatlanságokat felmutató konglomeratummal van dolgunk, amelynek összefoglaló neve a Magyar Nemzeti Múzeum s a könyvtár ennek csak egyik – egyre kevésbé fajsúlyos – tagját képezi. Az ekkor még alapítványi jellegű intézménynek Eötvös József által történő „államosítása” és Pulszky Ferenc erőskezű irányítása vezetnek oda, hogy a szervezeti keretek tisztázódnak s ettől kezdve az egyes táruk elkülönítve, több-kevesebb önállósággal végzik egymástól meglehetősen eltérő munkájukat.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium első ízben az 1870-es állami költségvetésbe vett fel olyan tételt, amely kifejezetten a Nemzeti Múzeum könyv- és folyóirat-gyarápodását volt hivatva szolgálni. Ez az összeg már az állami költségvetést terhelte, ekkorra szűnt meg ugyanis a Múzeum alapítványi jellege, pénzforrásait, a Nemzeti Múzeum Alapot ekkor építették be a költségvetésbe. (A Széchényi Lajos-féle alapítvány, mint magán-alapítvány, továbbra is külön maradt.) Az ekkor kiutalt 5000 forint, amelyhez az év során még további 2500 forint póthitel járult, még mindig együttesen tartalmazta a Széchényi Könyvtár és a múzeumi táruk szakkönyvtárainak gyarápítására fordítható összeget. 1871-től a keretet 7500 forintra emelték s a költségvetésben mint ún. „rendes kiadás” változatlan maradt 1886 végéig. 1887-től választották szét a Széchényi Könyvtár és a múzeumi táruk kézikönyvtárainak gyarápítására szánt összeget. Annak kimutatása, hogy a 7500 forintos keretből milyen arányban részesült a Széchényi Könyvtár, az 1867–1874 közötti időszakról nem lehetséges, mivel a szerzeményi naplóban a vételárak az esetek többségében nem tüntették fel.⁴³ Egyes utalásokból azonban arra következtethetünk, hogy a múzeumi táruk kedvezőbb helyzetben voltak, mint a könyvtár s a pénzből esetenként nemcsak a táruk kézikönyvtárait, hanem ezek tárgyi gyűjteményeit is gyarápították.⁴⁴ Ezzel szemben tény s ezt az alábbiak is bőven igazolják, hogy a nagyobb könyv- és kéziratgyűjtemények vételi ajánlataira a minisztérium minden esetben előteremtette a szükséges fedezetet a könyvtár részére mint „rendkívüli kiadást”.

Az állami költségvetésből juttatott rendkívüli dotációval 1869-ben két jelentős vételre került sor. Az elsőt maga Eötvös József intézte: 3000 forintért megvásárolta a könyvtár részére Jászay Pál történetíró (1809–1852) okmánygyűjteményét. Az indíttatás erre a Magyar Tudományos Akadémiától érkezett, ahol a Történelmi bizottság ülésén 1868. júl. 6-án Toldy Ferenc ismertette a hagyatékot s javasolta annak megvételét akár az Akadémia, akár a Nemzeti Múzeum Könyvtára részére. A gyűjtemény 950 lap kéziratot tartalmazott, melyeket az elhunyt tudós bécsi állami és hazai magán levéltárakból gyűjtött.⁴⁵ A másik vétel révén Érdy Jánosnak, a Régiségvár nyugalomba vonuló órének régészeti szakkönyvei a Régiségvár kézikönyvtárát gazdagították.⁴⁶

1870-től megélnékvült a vétel: 10-12 alkalommal, de pl. 1873-ban 22 esetben vásároltak. (Itt és a következőkben mindig a Széchényi Lajos-féle alapítványon kívüli vételekről van szó.) Nyilvánvaló az összefüggés a rendszeresen biztosított évi állami kerettel és Pulszky Ferenc aktív vételi politikájával. A minisztérium is

bőkezű volt. 1869–1874 között nyolc jelentősebb vételt tett lehetővé több mint 18 000 forint rendkívüli dotációval. Az irattárban nincs nyoma egyetlen olyan vételi ajánlatnak sem, amelyet anyagi okokból utasítottak volna el.

E „rendkívüli kiadások” fedezte vásárlások közül a Jászay-féle gyűjteményt már említettük. 1872-ben került sor Gyurikovics György (1780–1848) pozsonyi bíró, történetíró kéziratgyűjteményének megvételére. Az eladó az elhunyt fia, Gyurikovics Ferenc volt, aki már 1848 őszén vételre ajánlotta fel apja könyvtárát.⁴⁷ A Széchényi Könyvtár 1872-ben csak a kéziratokra tartott ígényt: 3000 darabot vettek meg 500 forintért és utólag még három kötet kéziratot 40 forintért, a Bél Mátyás-féle megyei monográfiákból. (Bereg, Borsod, Heves vármegyék.)⁴⁸ Hodzsa Mihályné Lipótszentmiklósról 1872-ben elhunyt férje könyvtárát kínálta eladásra. A Széchényi Könyvtár 15 kéziratot és 473 kötetet választott ki: latin, magyar, német, francia és cseh könyveket a 16–19. századból. A zömmel vallásos műveket tartalmazó gyűjteményből sok szláv ritkaság került ki, pl. a nevezetes hatrészes cseh *Biblia* (Kralic, 1579–1594), egy cseh nyelvű *Újszövetség* 1518-ból, továbbá Pázmány Péter, Kempis Tamás, Bél Mátyás művei. Mátray Gábor írta Pulszkynak szóló feljegyzésében a vételár indokául, hogy a férj semmi vagyont nem hagyott hátra, minden pénzét könyvekre költötte s ez „némi érdemül szolgálhat”. Az özvegy végül 452 forintot kapott.⁴⁹ Liskay József (1809–1888) győri református lelkész elhunyt apósa, Tóth Ferenc (1768–1844) ref. püspök könyvtárát ajánlotta vételre 1872-ben. Mátray Gábor 135 nyomtatványt, közöttük 33 db RMK-t választott ki, többek között olyan ritkaságot, mint Szikszai Hellopoeus Bálint egri prédikátor katekizmusának 16. századi első kiadását.⁵⁰ Kiválasztott továbbá a református egyház történetére vonatkozó 25 kötet kéziratot. Ennek legértékesebb része az a 10 kötetből álló kézirategyüttes, amely *Tóth Ferenc Analectái* néven vált később ismertté. Ez részben eredeti okmányokban, részben másolatokban, részben már Tóth Ferenc által feldolgozott formában rendkívül becses forrása a magyarországi protestantizmus történetének.⁵¹ Mátray 500 forintos ajánlatát azonban Liskay József kevesellte. Igaz ugyan, írta levelében Liskay, hogy lehet „hivatkozhatni a hazafiúi jellemre és kötelességre, melyre én sokat adok s az is igaz, hogy én nem üzök kereskedést a birtokomban levő kincsekkel s nem fér jellememhez azzal ijesztgetni a vevőt, hogyha ennyit és ennyit nem ad, tehát viszem portékámat a külföldre”, mégis méltányosabb árra számít a Nemzeti Múzeum részéről, mivel „inkább ennek birtokába óhajtván bocsátani ritkaságaimat mint bárkiébe...”⁵² Mátray sietett meggyőzni Pulszkyt, hogy a könyvtár nem jár rosszul a kért 600 forintos összeg megadásával sem s végül ebben meg is egyeztek.

Pulszky Ferenc egy parlamenti felszólalásának volt köszönhető 1873-ban egy kimagaslóan értékes magángyűjtemény megszerzése. Az 1873. évi költségvetési vitában ugyanis Pulszky erélyesen szólalt fel a Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek gyarapítására eredetileg szánt összeg csökkentése ellen. Többek között azért is kért több pénzt a Múzeum részére, hogy meg lehessen vásárolni

a Farkas Lajos-féle gyűjteményt, amely iránt már külföldön is érdeklődtek. Például Quarich londoni antikvárius, aki sokkal többet fizetett volna érte, mint amennyit a tulajdonos özvegye a Múzeumtól kért. Pulszky beszéde után Deák Ferenc is felszólalt a Múzeum érdekében s kiemelte, hogy „a hazában aligha van intézet, mely aránylag kevés költséggel, oly haladást tett volna, és hogy ezt nagy részben Pulszky Ferenc szakértelmének és buzgóságának lehet köszönni.” Ezt általánosan elismerték s az összeget megszavazták.⁵³ Így sikerült losonczy Farkas Lajos (1806–1873) ügyvéd és régiségbűvár özvegyétől az 1386 kötet nyomtatványt és 223 kéziratot megvásárolni. A szokatlanul magas, 7500 forintos vételárat kivételes értékek indokolták: a gyűjteményben 14 kódex volt s közöttük egy korvina, egy 1470-ből származó firenzei munka.⁵⁴ A magyar magángyűjtők közül Farkas Lajoson kívül csak Jankovich Miklós dicsekedhetett azzal, hogy sikerült egy korvinát szereznie. A Farkas-féle gyűjtemény többek között még 14 ősnomtatványt⁵⁵ és számos, Magyarországra vonatkozó 16–18. századi latin és magyar nyelvű nyomtatványt, görög–latin klasszikusokat, valamint egyéb – német, olasz, spanyol és francia – nyomtatványokat tartalmazott. Nem véletlen, hogy a *Magyar Könyvszemle* első évfolyamában, 1876-ban már tudományos publikáció foglalkozott a Farkas Lajos-féle gyűjtemény kódexeivel s Pulszky Ferenc is ebben a gyűjteményben fedezte fel a később általa publikált Mikes Kelemen kéziratokat.⁵⁶

Ugyancsak 1873-ban vásárolt a minisztérium 200 forintért Fischhof Lajos rogasóci kereskedőtől 221 db régi okmányt és egyéb kéziratot, valamint 3 nyomtatványt. E vétel körülményeiről a *Fővárosi Lapok* számolt be. Gózon Imre vidéki néptanító (akiről még bővebben szólunk az ajándékozók között) két 14. századi pergamen okiratot küldött el Trefort Ágoston miniszternek, megírva, hogy azokat egy szivarkereskedőtől kapta, aki a régi okiratokat szivar-göngyölegként használja. Az iratok egy környékbeli régi várból származnak, amelynek új tulajdonosa a levéltárat kiürítette s a „lomot” az említett szivarkereskedőnek adta el. Trefort azonnal a helyszínre küldte Szilágyi Sándor történészt, aki megvásárolta a még megmenthető, közöttük egy Árpád kori, 13 db Anjou kori, 30 db Zsigmond és Mátyás korabeli okiratot. Az iratokat Trefort a Nemzeti Múzeum Könyvtárának adta.⁵⁷ Nem tudhatjuk, hány oklevél válhatott füstté az újjgazdag vártulajdonos tudatlansága és a nemkevésbé tudatlan szivarkereskedő jóvoltából, a mit sem sejtő szivarozó vármegyei urak szájában... Mindenesetre ez a talán szélsőséges példa korántsem volt egyedüli eset. A régi iratoknak – különösen vidéken – ekkoriban még nem volt sok becsületük. Sem tartalmi-történeti, sem régiségi-pénzbeli értéküket általában nem ismerték fel s így különösen ott, ahol megszakadt a családi hagyomány, nagyarányú volt az iratpusztulás. Eلسzórtan ugyan megkezdődött, majd fokozatosan rendszeressé vált a gyűjtő–kutató–mentő munka is, ennek ellenére sok irat ment ez idő tájt veszendőbe.

1874-ben a minisztérium anyagi támogatása újabb három jelentős gyarapodáshoz juttatta a könyvtárat. Vörös Antalnak, Kossuth Lajos titkárának könyv-

és iratgyűjteményét az örökösöktől 3000 forintért vették meg. (2330 nyomtatványt és 1882 db kéziratot.) A gyűjtemény fontos forrásul szolgált a szabadságharc történetéhez. Tunyogi József (1790–1858) kolozsvári jogtanár Erdély történetére vonatkozó gyűjteményét Deáky Alberttől 2000 forintért vásárolták meg. A 2315 db 16–19. századi kézirat között számos eredeti okmány és Erdély neves történeti személyiségeitől származó levél található. A 2084 nyomtatvány a 17–19. századi Erdély történetére vonatkozó hivatalos iratokat tartalmazott (országgyűlési jegyzőkönyveket, utasításokat, körleveleket és egyéb kisnyomtatványokat).⁵⁹ A legrlátványosabb beszerzés azonban Sylvester János magyar–latin nyelvtanának (*Grammatica Hungaro-latina*), az első hazai magyar kiadványnak Sárvár-Újszigeten 1539-ben nyomtatott példánya volt. E máig unikum művet ismerték már a 18. században s bár Kazinczy Ferenc ismertette is, hosszú lapangási idő és nyomozás után Fáy János (1773–1833) gyűjteményének örököse, Fáy Alajos hagyatékában egy Homeros-kiadáshoz kötve találta meg ekkor a jószemű Horovitz Fülöp könyvkereskedő. Az ő közvetítésével jutott e nemzeti kincs 220 aranyért (1100 forintért) a könyvtár birtokába.⁶⁰

A továbbiakban a minisztérium által biztosított rendes évi keretből történő vásárlásokról szólunk. A beszerzési források között részben hivatásos könyvkereskedőket, részben magáneladókat találunk. A pesti könyvkereskedők közül csak Grill Károly szerepel egy ízben (mint láttuk, a Széchényi-féle alaptól történt vásárlásoknak viszont csaknem kizárólag ő volt a szállítója), mellette feltűnik még Horovitz Fülöp antikvárius. Vásároltak egy prágai antikváriustól, Samuel Taussig-tól szlovák és szerb nyelvű hungarikumokat és egy berlini antikváriustól, Asher Noe-tól egy ősnymtatványt. Elküldte ajánló jegyzékét egy másik berlini (W. Weber) és egy lengyeli (Samuel Schönblum) antikvárius, utóbbi kifejezetten hungarikumokat kínált. Rendszeresen küldte könyvjegyzékeit a lipcei List és Francke cég.

A kéziratos anyag gyarapodása általában magánosoktól vásárolt oklevelekből és egyéb, főleg családi vonatkozású iratokból állt. Jelentősebb vétel volt 1873-ban az Érdy Kálmántól 210 forintért vásárolt 71 db oklevél és egyéb irat, közöttük Báthory Zsigmond, Báthory Gábor oklevelei, Lorántffy Zsuzsanna, Brandenburgi Katalin levelei.⁶¹ Nagyobb tétel régi iratot vásároltak Horovitz Fülöp antikváriustól. Ismeretlen eladótól származik Kossuth Lajos törvényhatósági tudósításainak egy összegyűjtött kötete (1836/37).

Az e keretből vásárolt nyomtatványok köre négy típusra osztható. Legnagyobb súllyal szerepelnek a magyar vonatkozású régiségek és ritkaságok. A magáneladók ekkor még bőven szállítják az olyan könyveket, amelyek néhány évtized múlva már jóval ritkábban kerülnek piacra. Horváth Antal régiségári napidíjnoktól 15 RMK-t és két külföldi, 16–17. századi hungarikumot, Thold József Liptó vármegyei lakostól 5 RMK-t és 17–18. századi hungarikumokat, ismeretlen eladóktól egy-egy RMK-t vásárolnak. Asher Noe berlini antikváriustól veszik meg 1873-ban Mátyás király *Decretum maius* néven ismert törvénykönyvének, a *Constitutiones inelyti regni Hungariae*-nak Lipcsében megjelent máso-

dik kiadását. E meglehetősen ritka ősnymtatványnak kalandos útja volt: mint a Pulawy-i Czartoryski könyvtár duplumpéldánya került eladásra s a berlini antikvárius révén a Széchényi Könyvtárba. Miután már itt is másodpéldány volt, a következő évben, 1874-ben egyike lett annak a három műnek, melyeket a Magyar Nemzeti Múzeum római és Mátyás korabeli kőregiségekért cserébe az Egyetemi Könyvtárnak engedett át.⁶² Szerepelnek természetesen újabbkori vételek is, pl. Napoleonnak a magyarokhoz intézett kiáltványa s a könyvtár igyekezett pótolni a nagyon hiányos 1848-as kiadványokat (*Március 15, Életképek*).

A második csoportot a nem magyar vonatkozású régiségek, ritkaságok képezik. A már említett Horváth Antaltól két ősnymtatványt és hat antikvát⁶³, Sztachovics Remig pannonhalmi levéltárnoktól 200 forintért számos antikvát vásároltak. Utóbbiak között különösen értékesek a 16–17. századi németországi énekeskönyvek, közöttük egy metszetekkel gazdagon illusztrált unikum is.⁶⁴ Eötvös Lajos, a könyvtár munkatársa⁶⁵ egy 1518-as Platon kiadást adott el 3 forintért, Lócsey Károlytól a németországi reformáció egy korabeli dokumentumát vették meg s ismeretlen eladótól származik Mózes öt könyvének héber nyelven Prágában, 1531-ben hártypapírra nyomtatott példánya.

A harmadik csoportba a kortárs, de legalábbis 19. századi művek tartoznak: történettudományi, nyelv- és irodalomtudományi munkák, egyetemes jellegűek mellett austriaca és germanica is. 1873-ban pl. Evva Lajos (1851–1912) tanárjelölttől, a későbbi író, műfordító és színigazgatótól, aki mint napidíjas, részt vett a könyvtár müncheni rendszerű feldolgozásában, több mint 30 tudományos művet vettek. A jól összeválogatott német nyelvű művek valamennyien a kor alapvető és sokat használt kézikönyvei voltak.⁶⁶ A könyvvel foglalkozó irodalom és a könyvészet is feltűnik a segédkönyvek között, pl. Brunet *Manuel du Libraire* (Paris, 1860/65) c. műve, W. Heinsius *Allgemeines Bücherlexikonja*, J. Petzholdt folyóirata, az *Anzeiger der Bibliothekswissenschaft* (1845–50) és a *Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft* (1867–68).

Kisszámú a negyedik csoport, mégis figyelemreméltó, mivel a nemzetiségi és a szomszédnépi irodalom felé való tájékozódásról tanúskodik. A hetvenes évek elején prágai, belgrádi, bukaresti kiadványokat vesznek, pl. P. J. Šafarik szláv irodalomtörténetét, latin–szerb szótárt, szerb nyelvű *Bibliá*-t, a szerb és román nyelvű irodalom összefoglaló retrospektív bibliográfiáit.⁶⁷

A Grill Károly könyvesboltjában történt egyszeri, nagyobb vétel jellege hasonló volt a Széchényi Lajos-féle alapból történt vásárlásokhoz: hazai és külföldi hungarikumok, osztrák vonatkozású művek és segédkönyvek, összesen 141 kötet, 470 Ft 55 krajcár értékben.

A Széchényi Könyvtár nagyobb arányú vásárlásai nem maradtak hatástalannak a hazai könyvpiacra: részben árfelhajtó hatásuk volt, részben spekulációra adtak alkalmat. Legalábbis erre enged következtetni a *Pesti Napló* egyik 1870-es híre, mely szerint valaki hamis híreket terjeszt a könyvtár gyarapodásáról és a magas árakról s ezért a könyvtár csak igen nehezen tud vásárolni. Ugyanak-

kor mások a Múzeum ügynökeinek adják ki magukat s így sok értéket felvásárolnak vidéken.⁶⁸

A kiegyezést követő első nyolc évben a rendelkezésre álló pénzügyi források: a Széchényi Lajos-féle alapítvány, a Nemzeti Múzeumi Alap, majd ez utóbbinak megszűnte után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által biztosított rendes évi keret és a majdnem rendszeresnek mondható rendkívüli állami dotációk az előző korszaknál lényegesen aktívabb vételi politikát tettek a könyvtár számára lehetővé. Az intézmény élt is ezzel a lehetőséggel, számos régi és korabeli hungarikummal, valamint egyéb külföldi művekkel, elsősorban kézi- és segédkönyvekkel gazdagította állományát.

A vételből származó gyarapodás 1867–1874 között:

	<i>Nyomtatvány</i>	<i>Kézirat</i>
Széchényi Lajos-féle alapítványból	1724	14
Egyéb forrásból	6664(*)	8811
	<u>8388</u>	<u>8825</u>

(*) Ebből óvatos becslés szerint is kb 4400 db a kisnyomtatvány (Vörös Antal-féle és Tunyogi József-féle gyűjtemények).

A mintegy 4400 db kisnyomtatványt leszámítva, a vásárolt könyvek kötet-száma tehát kb. 4000 volt, ami 500 kötetes évi átlagnak felel meg. Ez nem sok, hazai átlagnak sem, európai átlaghoz mérten pedig igen kevés. Tekintélyesebb a közel 9000 darabot kitevő kézirategyarapodás. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy ennek tekintélyes hányada oklevél volt, ami végső soron mint levéltári dokumentum, idővel az Országos Levéltár és nem a Széchényi Könyvtár Kézirattárának állományát gyarapította.

AZ AJÁNDÉKOZÁS ÚTJÁN TÖRTÉNT GYARAPODÁS

A könyvtár gyarapodásában továbbra is fontos szerepet játszott az ajándékozás, többé azonban már nem volt meghatározó tényező, mint az 1867-et megelőző időszakban. 1867–1874 között évi 50 és 60 között mozgott az ajándékozók száma s az 1867-es évben volt a legmagasabb: 63 fő. Ekkor az egyéni és intézményi/testületi ajándékozók aránya 58 : 5, amely később – az állami-társadalmi szervek fokozatos kiépülésével, a külföldi kapcsolatok szaporodtával, ugyanakkor a személyes hazafiúi lelkesedés lanyhultával – kiegyenlítetté vált s az 1874-es évre az egyéni ajándékozók száma már alig valamivel haladta meg az intézményekét (29 : 23).

Az ajándékok elfogadásánál nem érvényesültek azok a gyűjtőkori elvek, amelyeket a vételnél már betartottak, vagyis a hungarika- és a segédkönyv-jellegű anyag előnyben részesítése. Általában mindent elfogadtak, amit adtak, lett

légyen az szanszkrit nyelvű Buddha-kiadás vagy mexikói spanyol könyvek. Ez is egyik oka annak, hogy a Széchényi Könyvtár régi állománya a kutató számára még ma is számos meglepetéssel szolgál.

Pulszky Ferencnek az 1869. decemberi múzeumi igazgatósági ülésen kiadott utasítása értelmében az egyes múzeumi osztályok őrei kötelesek voltak az 1869. évi kiemelkedőbb ajándékok–ajándékozók jegyzékét összeállítani. Mátray Gábor ezt 1870 januárjában be is nyújtotta. A jegyzékek összeállítása ettől kezdve havonta történt, később már nem csak az ajándékokról, hanem a fontosabb vásárlásokról is. Szokás volt az ajándékozó személyek nevét hírlapokban is közzé tenni. Az esetek többségében egyéni köszönőlevelet is küldött az igazgatóság, az osztályőrök javaslata alapján. (Egy érdekesség: Deák Ferenc ajándékánál a szerzeményi naplóba bevezették, hogy nem kér köszönő levelet.)⁶⁹

Az egyéni ajándékozás gesztusa mögött két fajta indíttatás különböztethető meg. Az egyik a hazafias érzelmű, mely a Nemzeti Múzeum, ill. annak könyvtára értékmegőrző szerepét felismerve, a maga adományával is gazdagítani kívánja a közös nemzeti kincset, a másik a szerzői öntudattal rendelkező, amely saját művét küldi el, hogy az részévé váljék a nemzet megőrzésre érdemes szellemi vagyonának. Ez utóbbiak száma növekvőben van, párhuzamosan a kulturális és tudományos élet fellendülésével.

A mintegy 300 egyéni ajándékozás kb. 160 személytől származik, mivel többen közülük évről-évre visszatérően szerepelnek az ajándékozók között. Társadalmi rétegződésüket vizsgálva, túlnyomó többségük értelmiségi foglalkozású (tudós, író, szerkesztő, politikus, tanár, tanító, könyvtáros, muzeológus, festőművész, ügyvéd, mérnök, orvos, állatorvos) és egyéb polgári foglalkozású (hivatalnok, könyvkereskedő, könyvkötő, postamester), s akad közöttük katonatiszt is. Közülük csak a legjelentősebbeket soroljuk fel (a foglalkozást csak a kevésbé ismerteknél feltüntetve): Abafi (Aigner) Lajos, Ambrozovics Béla mérnök, Arányi Lajos orvos és régész, Brankovics György újságíró, Csengery Antal, Deák Ferenc, Emich Gusztáv, Entz Ferenc orvos és kertészeti szakember, Fabritius Károly erdélyi szász történetíró, Farbaky István bányamérnök, Frankenburg Adolf író, Gerlóczy Gyula jogász, Gorove István közigazdász, miniszter, Gózon Imre tanító, régész, Grósz Lajos és Grósz Lipót orvosok, Hopp Ferenc, Jakab Elek, Kautz Gyula közigazdász, Keleti Károly, Kovachich József Miklós, Kőrösi József, Kubinyi Ferenc, Lipp Vilmos tanár és régész, Lóvei Klára, Marastoni József festőművész, Markovics Iván, a hazai gyorsírás elterjesztője, Orbán Balázs, Pauler Tivadar jogász, igazságügyminiszter, Pólya József orvos, Ráth György, Ráth Károly, Ráth Mór, Szarvas Gábor, Szász Károly, Szepesi Imre klasszika-filológus, Szontágh Miklós orvos, balneológus, Tánácsics Mihály, Toldy Ferenc, Vámbéry Ármin, Verebély László orvos, Zsoldos Ignác jogász. A névsorból kiemelve soroljuk fel a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársait, elsősorban Pulszky Ferencet említve, aki mintegy 60 régi oklevelet és 50 könyvet ajándékozott. Figyelemreméltó az a gesztusa, amellyel egy ízben a lipcsei List és Francke cégtől 60 forintért vásárolt 11 hungarikumot ajándékoz-

ta a könyvtárnak. Rajta kívül még ajándékozók voltak: Kubinyi Ágoston, a Múzeum igazgatója, Rómer Flóris, a Régiségtár őre, Hampel József és Orthmayr (Ortvay) Tivadar, a Régiségtár segédőrei, Horváth Antal, ugyanitt napi díjnok, Ligeti Antal, a Képtár őre, Mocsáry Sándor állattári segéd, az Állattár későbbi őre, Xantus János, a Néprajzi osztály őre. A könyvtárosok közül: Mátray Gábor, Barna Ferdinánd, Eötvös Lajos, Supala Ferenc és három napidíjas: Bascho Ármin, Evva Lajos és Steiner (Simonyi) Zsigmond.⁷⁰ Végül még három könyvtárost említünk: Szabó Károlyt, az Erdélyi Múzeum Egylet, Márki Józsefet az Egyetemi Könyvtár és Horváth Gáspárt, a marosvásárhelyi Teleki-téka könyvtárosát.

Ebből az értelmiségi körből kerültek ki azok, akik elsősorban saját művet, tehát az általuk írt, fordított, szerkesztett, kiadott könyveket és folyóiratokat küldték el a könyvtárnak. Akadt azonban közülük is, aki egy-egy értékesebb régiséggel gyarapította a nemzet könyvtárát. Így pl. Horváth Antal 1871-ben, Lipp Vilmos 1874-ben egy-egy ősnymtatványt ajándékoztak.⁷¹ Horváth Antal ezen kívül még 10 antikvát, közöttük a ma is értékes ritkaságnak számító művet, Sziénai Szent Katalin dialógusainak 1504-ben, Velencében nyomtatott, sok fametszettel illusztrált kiadását.⁷² Verebély László 1596-os nürnbergi nyomtatványt, mások egyéb ritkaságokat – buddhista szent könyvet, örmény *Bibliá*-t, régi kéziratokat, térképeket – adományoztak. Külön meg kell emlékeznünk Gózon Imre ref. tanítóról, aki sok vidéki földbirtokost rábeszélte: ajándékozzák általa a birtokukban lévő okleveleket a Múzeumnak. Gózon Imrének Mátray Gáborral való megegyezése alapján az ajándékozók cserébe megkapták az oklevelek másolatait és azok magyar fordítását. E nem mindennapi ügylet ugyan szaporította a könyvtár munkáját, gyarapította viszont az eredeti oklevelek számát. Az oklevelek gyűjtése mellett elfogadta a könyvtár a festett családi címereket is. Ez egy különleges műfaj volt: a temetéseknél díszítette a családi címer a ravalt. Így ezek többnyire Hoffmann Károly temetkezési kereskedő adományából származtak, máskor az elhunyt családtagjai ajándékozták a könyvtárnak a temetésnél használt címereket.

Ebben az időben már ritka egy nagyobb gyűjtemény, vagy teljes könyvtár adományozása, a legtöbb ajándékozó csak egy-két darabot adott. A kivételek közé tartozott nagyobb gyűjtemény adományozásával Bene Rudolf orvos (311 db régi, 18–19. századi orvosi, természettudományi és gyógyszerészeti értekezést),⁷³ Gyulányi Rudolf pesti ügyvéd (74 db 16–17. századi oklevelet)⁷⁴ ajándékoztak. Thanhoffer Pál pesti ügyvéd és képviselő 220 kötetes adománya elsősorban a felvilágosodás korának külföldi irodalmát, de néhány 16. századi ritkaságot is magában foglalt.⁷⁵

Ehhez a társadalmi réteghez, pontosabban a szellemi foglalkozásúak köréhez tartoznak az egyházi szolgálatban álló, a társadalmi ranglétra különböző fokait elfoglaló papok és lelkészek. A legmagasabb rangútól az egyszerű falusi plébánosig valamennyi kategória szerepel. Többek között az esztergomi érsek, Simor János, Bartakovics Béla egri érsek, Hofman Mór prépost, három kanonok:

Lipovics István, Májer István és Dankó József, a neves bibliofil és műgyűjtő; Pongrácz Gellért minorita tartományfőnök, Göndöcs Benedek apát, Rezutsek Antal zirci apát, Knauz Nándor, az esztergomi káptalan könyvtárnoka és Risch Galuso rabbi. Kiemelkedő ajándékozó közülük Lipovics István szombathelyi kanonok, aki egy ősnymtatványt ajándékozott.⁷⁶

Itt kell megemlékeznünk Kölcsey Ferenc 1158 kötetes könyvtáráról, amely örökségként a költő unokaöccsére, Kölcsey Kálmánra szállt. Miután ő a szabadságharcban életét áldozta, özvegy anyja, Kölcsey Ádámné Szuhányi Jozefa Kölcsey könyvtárát a Széchényi Könyvtárnak ajándékozta. Mint annyi más gyűjtemény, később ez sem őrizhette meg egységét, beolvasztották a könyvtár állományába. A könyvek átvételekor, 1867 januárjában készült jegyzék tájékoztat Kölcsey könyvtáráról, mely feltehetően már nem volt teljes, hiszen pl. igen csekély számú magyar könyvet tartalmazott. Sok latin és görög klasszikus, a felvilágosodás és a romantika francia, német és angol művei szerepeltek a gyűjteményben, a szépirodalom éppúgy, mint a filozófia, esztétika, történettudomány, jog és politika.⁷⁷

Az ajándékozók között a birtokos nemesség számaránya alacsony, mintegy 20 fő. Ajándékaik között elsősorban régi oklevelek, családi iratok, vagy régebbi nyomtatványok szerepelnek. A Vas megyei Saághy család 1867-ben teljes családi levéltárát ajándékozta a könyvtárnak. Találunk az ajándékok között oklevelet I. Rákóczi Györgytől, levelet Thököly Imrétől. Nagyobb könyvgyűjteményt ketten adományoztak, közülük az egyik végrendeleti úton 366 kötetes könyvtárát hagyta a Széchényi Könyvtárra.⁷⁸ Mint az első fennmaradt magyar nyelvű krónikás éneknek, kiemelkedő irodalomtörténeti jelentősége van az 1476-ból való és Szabács viadalát leíró kéziratnak, Csicsery Antal Ung vármegyei földbirtokos ajándékának. A kéziratot a Történelmi Társulat 1871. évi vidéki kutatásai során fedték fel a Csicsery család levéltárában.

Ajándékozó arisztokratát már csak hetet találtunk, néhány régiség és ritkaság származik tőlük. A nyolcadik – Albrecht kir. főherceg – tekintélyes pénzádománnyal, 1400 forinttal járult hozzá a könyvtár kiadásaihoz.⁷⁹

A hazai intézmények és testületek sok esetben saját kiadványaikat küldték el s ennyiben kötelezpéldányként könyvelte el ezeket s maguk a küldők is inkább annak érezték. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium több esetben küldött ajándékba olyan külföldi tudományos műveket, amelyek az államközi kapcsolatok révén jutottak birtokába. Pl. egy reprezentatív kiadású Egyiptomról szóló mű, az egyiptomi alkirály ajándéka, egy francia nyelvű háromkötetes történelmi munka a holland kormány adományából. Gyakran közvetített a VKM olyan osztrák és német kiadású műveket, melyeket uralkodói rendelet vagy adomány juttatott a Széchényi Könyvtárnak, pl. a *Monumenta Germaniae Historica* köteteit, vagy az *Österreichische Revue*-t.

Jelentős mértékben hozzájárult a könyvtár hírlapállományának gyarapodásához, hogy a Nemzeti Kaszinó rendszeresen elküldte a számára feleslegessé vált inkurrens lapokat. Ezt megtette visszamenőleg is: először 1860–1867 kö-

zötti, majd később még korábbi lapokat küldve. Minden évben több száz bekötött, vagy kötegelte csomag hírlap érkezett így a Nemzeti Kaszinóból. Egy részük a hazai sajtó terméke volt (nemzetiségi lapok is), de legalább ilyen mennyiségben szerepelt a külföldi sajtó is, a korszak legismertebb német, francia és angol hírlapjai.⁸⁰

A testületi ajándékozók között egyaránt szerepeltek országos hatóságok (miniszterelnökség és egyes minisztériumok, Országos Statisztikai Hivatal), fővárosi intézmények (Pest város tanácsa, Fővárosi Közmunkák Tanácsa, Pest város Statisztikai Hivatala, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara), egyéb hatóságok (pl. igen szorgalmas küldő volt a fiumei m. kir. Tengerhatóság), tudományos intézmények, társaságok, egyesületek, érdekképviseleti szervek (Magyar Tudományos Akadémia, a pesti Egyetem, József Műegyetem, selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémia, Földtani Intézet, Magyar Történelmi Társulat, Kisfaludy Társaság, Szent István Társulat, Orsz. Magyar Képzőművészeti Társulat, Magyar Földtani Társaság, Természettudományi Társulat, Magyar Orvosi Társaság, Magyar Jogászgyűlés, Magyar Mérnök- és Építészegylet, Országos Erdészeti Egyesület, Erdélyi Múzeum Egylet, Erdélyi Történelmi Társulat, Erdélyi Természettudományi Társulat, Verein für Siebenbürgische Landeskunde, Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat, Alföldi Tanító Egylet, Budapesti Gyorsíró Egylet, Szegedi Ifjúsági Kör, Budapesti Egyetemi Olvasóegylet.) A hetvenes évek elejétől megszorodnak az egyes középfokú oktatási intézmények, ahonnan elsősorban iskolai értesítők érkeznek. Küld ajándékot az újvidéki szerb Matica srpska és a turócszentmártoni Matica slovenska is.

Egyaránt szolgálta az ajándékok ösztönzését és a Múzeum nemzeti értéket megőrző feladatának teljesítését Mátraynak egy Pulszkyhoz 1871. nov. 29-én intézett feljegyzése. Mátray ebben felhívta Pulszky figyelmét arra, hogy miután a képviselőház elfogadta az új ipartörvényt, megszűnnek az addigi céhek, hasznos volna tehát a magyar és német hírlapokban minél előbb egy felszólítást közzétenni a céhek működésével kapcsolatos régiségek begyűjtésére. Mátray itt nem csak a könyvtárat érdeklő iratokra, hanem a Múzeum más táraiba illő tárgyi emlékekre, pl. céhládákra, cégpecsétekre is gondolt. Mindezek „az enyészettől megmentés végett a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába adatnának, hol ezek, mint a hajdani iparosztályok jelképei gondos őrizet alá jutnának” – írja beadványában.⁸¹ A javaslat további sorsának irattári nyoma nincs.

A külföldi ajándékozók nagyrészt intézmények és testületek voltak, a küldemény elsősorban saját kiadvány. Rendszeresen jelentkezett Bécsből a Tudományos Akadémia, az Iparmúzeum, míg a Katonai Földrajzi Intézet 85 db magyar megyei térképet küldött. A Monarchia területéről érkezett küldemény a Stájerországi Történelmi Egylettől, (Graz), a Görz-i Petrarca-ünnepély rendezőbizottságtól, a zágrábi és a prágai Nemzeti Múzeumtól. Németországból kéziratkatalógusának köteteit küldte a müncheni Hof- und Staatsbibliothek, jelentkezett küldeményével Szászország statisztikai hivatala. Különleges értéket küldött A. Essenwein, a nürnbergi Germanisches Museum igazgatója. Ajándéka

két 15. századi, magyar vonatkozású, kötéstáblából kiáztatott kódex-levél. Ezt későbbi kutatások Bonfini magyar történetének kódex-töredékével azonosították.⁸² Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy Essenwein személyében a tudós saját kutatásának eredményét, a könyvtárigazgató a felfedezett érték tulajdonjogát a legtermészetesebb módon engedi át a művelődéstörténetileg érdekelt országnak, minden ellenszolgáltatás nélkül.

Franciaországból többek között a Commission de l'Histoire du Travail küldeményeivel találkozunk. Napoleon királyi herceg bőkezűségéből folyamatosan részesült a könyvtár Napoleon levelezésének több mint húsz kötetes kiadásából. Washingtonból a Smithsonian Institute rendszeresen küldte kiadványait (*Smithsonian Report*), ami az 1850-es évektől rendszeresen érkezett és még Xantus János személyes közbenjárásának volt köszönhető. Jelentkezett küldeménnyel a belga bibliofil társaság és olasz kiadványokkal Spalato városa. A moszkvai archeológiai bizottság kongresszusi anyagokat, egy San Francisco-i kiadó mutatószámot küldött.

A külföldi egyéni ajándékozók köre is változatos képet mutat. H. J. Biedermann, innsbrucki egyetemi tanár egy magyar vonatkozású ősnymtatványt ajándékozott⁸³, Londonból Petőfi fordítója jelentkezett, A. Papin, a Román Tudományos Akadémia tagja Sincai-ról szóló művét küldte el. Érkeztek egyéni küldemények – elsősorban saját művek – Krakkóból, Párizsból, Brüsszelből, Londonból, New Yorkból. Külön kis csoportot képeznek a külföldön élő magyarok küldeményei: Farkas Lajos New York-ból küldött könyveket, egy Rédei gróf (Carl von Rédei) mint stettini nyomdatulajdonos és kiadó emlékezett meg a Nemzeti Múzeum Könyvtáráról, a Zürichi Magyar Egylet tagjai évkönyvüket ajándékozták.

A külföldről érkező ajándékok egyben a nemzetközi kapcsolatok szerény mértékű indulását is jelzik. Egyelőre még egyoldalú ez a kapcsolat, a Széchényi Könyvtár csak kap és elfogad, saját kiadványok híján ajándékozási kapcsolatai nem fejlődhetnek a mai értelemben vett nemzetközi kiadványcserévé. Hiányoznak ehhez még a személyi feltételek is.

Az ajándékok sorában utolsónak szólunk a legértékesebbéről: Ferenc József ajándékaról, a négy korvin-kódexről. Ferenc József a szuezi csatorna megnyitása alkalmával Törökországba is ellátogatott s a szultán könyvtárában megtekintette a korvinákat. Ezek meglétéről már az 1862-ben Konstantinápolyban járt magyar akadémiai bizottság is meggyőződött. Ennek nyomán a korvinák további vizsgálata, esetleges megszerzése állandó témája volt a hazai tudományos életnek. Országos érdeklődést keltett tehát Abdul-Aziz török szultán gesztusa, amellyel a kódexek közül négyet Ferenc Józsefnek ajándékozott. Az uralkodó már hazatérőben, Triesztben vette át a szultán által oda küldött faládát, benne a négy korvinát. Elhatározásában – a korvináknak a Magyar Nemzeti Múzeumnak való adományozásában – szerepe volt Andrássy Gyula miniszterelnöknek. Az ajándékról szóló hírt elsőként a *Pesti Napló* 1869. december 8-i számának reggeli kiadása közölte, majd átvették a többi lapok is.⁸⁴ Az Akadémia decem-

ber 13-i ülésén Toldy Ferenc már említette a korvinákat, a részletes ismertetést és bemutatást egy akadémiai felolvasó ülésen Mátray Gábor könyvtárőr tartotta 1870. január végén. Ismertetése később nyomtatásban is megjelent.⁸⁵ A négy korvina közül kettő ókori klasszikus szerző műve (Plautus, T. M.: *Comediae* és Polybios: *Historiae*), a harmadik a korai keresztény irodalom neves alkotása (Augustinus, A.: *De civitate Dei*), a negyedik egy humanista szerző munkája (Trapezuntius, Georgius: *Rhetoricorum libri*). A három első díszes olaszországi munka, a negyedik illuminálása a budai könyvfestő műhelyben készült.⁸⁶

Az ajándékozás révén a könyvtár birtokába került dokumentumok számát az 1867–1874 közötti időszakban mintegy öt és félezer darabra tehetjük.

GYARAPODÁS ÁLLAMI JUTTATÁSBÓL

A könyvtári gyarapodásnak sajátos formája a ma használatos kifejezéssel állami juttatásnak nevezett gyarapodási forrás. Ezen az állam tulajdonában lévő, vagy állami tulajdonba vett javaknak – esetünkben nyomtatott vagy kéziratos dokumentumoknak – valamely közgyűjteménynek való hivatalos átadását értjük. Az állami juttatás rendszerint társadalmi-politikai változások velejárója s így volt rá példa a kiegyezést követő években is.

1867-ben a felosztatott m. kir. Helytartótanács javai a Belügyminisztérium hatáskörébe kerültek. A Helytartótanács levéltárában talált nyomtatványokat a VKM közvetítésével a Széchényi Könyvtár kapta meg. Az anyagot 1869. december és 1870. január között szállították át a könyvtárba és Mátray Gábor könyvtárőr 1871. május 16-án jelentette Pulszky Ferencnek, hogy a rendezés és a betűrendes cédula-lajstromozás munkáit befejezték. Az eredetileg csak 1208 darabként számoltartott állomány Mátray adatai szerint 7803 nyomtatványból, 404 kéziratból és 395 céh-szabadalmat tartalmazó oklevélből, tehát összesen 8602 darabból állt.⁸⁷ Valószínű, hogy a nyomtatványok nagyobb része nem könyv, hanem kishyomtatvány volt. Tartalmukra nézve egyetlen információ az eredeti VKM leiratból származik, miszerint „részint megőrzés végett letett, részint tartalmuknál fogva tiltottak gyanánt lefoglalt” sajtótermékről volt szó.⁸⁸ Nyilván akadt közöttük olyan nyomtatvány is, melyeket az önkényuralom korában házkutatások alkalmával foglaltak le.

Az ügy ezzel még nem zárult le. Mátray 1873-ban hívta fel Pulszky figyelmét arra, hogy a Helytartótanács volt könyvtárában még mindig vannak 1848–1855 között nyomtatott „proclamatíók és plakátok”, melyek annak idején nyilván tévedésből nem kerültek átadásra. A szokásos főhatósági intézkedés után Mátray 1873. nov. 12-én jelentette be a kapott anyag feldolgozásának befejezését. Ekkor állományba került 99 db kézirat (céh-kiváltságlevelek) és 412 db nyomtatvány. (Részben egyházi sematizmusok, részben plakátok: hirdetések, kiáltványok, felhívások stb. Ez utóbbiak jelentős része a könyvtárban már duplum volt.)⁸⁹

Ugyanebben az évben Mátray Gábor „a közönség által igen gyakran használt, de nagyon hiányos” 1849-es *Hivatalos Közlöny*-t szerette volna a Pénzügyminisztérium levéltárába juttatott teljes példányok egyikével felcserélni. Akciója annyiból járt sikerrel, hogy a teljes évfolyam helyett hiánykiegészítést kapott, mivel a teljes példányt az akkor szerveződő Országos Levéltár részére tartalékolták.⁹⁰

Kimagaslóan értékes gyarapodás volt az *Epistolarium Turcicum* elnevezésű 16. századi kéziratgyűjtemény, amelynek viszontagságos útját Mátray Gábor rögzítette 1872-ben írásban. Ez a 156 lapos okmány- és levélgyűjtemény Báthory Zsigmondhoz, Báthory Istvánhoz, Apafi Mihályhoz és másokhoz török szultánok, basák és vezérek által intézett latin, magyar és török nyelvű írásokat tartalmazott. A Stipsics Ferenc magyar udvari kamarai tanácsos hagyatékában talált irat-együttest 1835-ben legfelsőbb rendeletre a m. kir. udvari kamara levéltárában helyezték el. E tényre Karl Geringer, a szabadságharc leverése után Magyarország császári biztosa, majd a Helytartótanács elnöke hívta fel a figyelmét. Ő biztatta a Múzeum vezetőségét, hogy a kézirat megszerzése érdekében tegyenek lépéseket. A dolog azonban balul ütött ki: a kamara elnöke Bécsből kért véleményt, aminek eredményeként a kéziratot Bécsbe kérték. Itt a nyilván szakértőnek felkért udvari könyvtár sietett azt „a császári kéziratok gyűjteménye tökélyesbítése végett” azonnal állományba venni. Az alkotmányos élet visszatérével Mátray és Pulszky újabb próbálkozásait ezúttal siker koronázta. Gervay Károly, a kamarai levéltér igazgatója és Pesty Frigyes történész közbenjárására, valamint a pénzügyminisztérium érélyes fellépésére sikerült a jogtalanul elidegenített kéziratot a bécsi udvari könyvtártól visszaszerezni. A kézirat-együttes előbb az első tulajdonoshoz, a kamarai levéltárhoz került, ahonnan 1872. nov. 28-án a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára végre megkaphatta.⁹¹

GYARAPODÁS CSERE ÚTJÁN

Ebben az időszakban a könyvtárnak még nincs kiépült csere-tevékenysége, a külföldről kapott kiadványokat ajándékként elfogadják, de nem viszonozza. Egy esetben tudjuk igazolni, hogy a könyvtár külföldről konkrét csere-ajánlatot kapott: az ulmi Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Oberschwaben küldte el 1869. márc. 6-án kiadványának az évi füzetét és jelezte, hogy érte cserét vár.⁹² Viszonzásnak nyomát nem találtuk, s ennek talán csak egyik oka volt az, hogy sem a könyvtárnak, sem a Nemzeti Múzeumnak nem volt ekkor nemzetközi cserére alkalmas saját kiadványa. (Bár magyar nyelven két kiadvány is rendelkezésre állt volna: Mátraynak *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai* c. munkája és az ugyancsak Mátray által összeállított *A Magyar Nemzeti Múzeum képtárának lajstroma* c. katalógus, mindkettő 1868-ban jelent meg.) Az alapvető okot inkább egy szemléletbeli elmaradottságban kell keresnünk, hiszen ugyanebben az időben az Akadémiai Könyvtár az akadémiai kiadványokra alapozva

már közel száz akadémiaival és tudományos intézettel folytatott kiadványcserét, s megközelítő mértékű volt az Egyetemi Könyvtár csere-tevékenysége is.

Amennyiben ebben az időszakban mégis cseréről beszélhetünk, az a hazai gyűjtők egymás közötti duplum-cseréjére vonatkozik. Négy ilyen esetről tudunk s közülük kettőben volt a partner egy másik intézmény, két esetben magánszeméllyel cserélt a könyvtár.

A vételnél beszerzett műveknél már említettük azt a hungarika ősnymotványt (Mátyás király törvénykönyvét), mely csere révén másik két művel együtt 1874-ben az Egyetemi Könyvtár birtokába került. A két másik mű a *Budai Krónika* (1473) Jankovich Miklós gyűjteményéből származó példánya és Bornemissza Péter prédikációs könyvének első három kötete volt.⁹³ Cserébe a Magyar Nemzeti Múzeum két római korabeli köemléket és három, Mátyás király budai palotájából származó, faragott, vörösmárvány-töredéket kapott. Utóbbiak az Egyetemi Könyvtár régi épületének középkori régiség-gyűjteményébe tartoztak, a római kori kövek az új épület alapozásánál kerültek elő. Ezúttal nem duplumcseréről volt szó, hanem egy olyan ügyletről, amelyben a könyvtár csak adott, de nem kapott semmit, pontosabban a csereérték a Múzeum egy másik tárát gazdagította. A cserét az Egyetem rektora, Kautz Gyula kezdeményezte, a VKM támogatta s Pulszky Ferenc – még Mátray szakvéleményének meghallgatása előtt – beleegyezését adta. Az utóbbi tényt méltán nehezményező Mátray ezek után már csak azt kérte, hogy a csere létrejötte előtt adja vissza Toldy Ferenc (az Egyetemi Könyvtár éppen lelépő igazgatója) a *Budai Krónika*-nak a Széchényi Könyvtárban maradó példányát, amely ekkor már csaknem egy éve volt nála kikölcsönözve. (Tulajdonképpen az Akadémia használatára, kiadás céljából, Arany János által aláírt térítvény mellett.) Toldy Ferenc e kérésnek jó tíz nappal később eleget is tett – így már nem volt akadálya a csere létrejöttének 1874. okt. 21-én.⁹⁴

Az esztergomi Főegyházmegyei Könyvtárral létrejött cserét az ottani könyvtáros, Knauz Nándor kezdeményezte, Mátray Gábor maga is pártolta. A csere végül Simor János esztergomi hercegprímás kérésére jött létre 1871-ben. Mindkét részről 3-3 olyan duplum-példány kicseréléséről volt szó, amelyek a másik fél gyűjteményéből hiányoztak. A Széchényi Könyvtár részéről három misekönyv (közülük egy ősnymotvány, a másik kettő 16. század eleji, Velencében készült esztergomi misekönyv), a Főegyházmegyei Könyvtár részéről egy esztergomi misekönyv (Velence, 1512. Heckel) és két breviárium (Velence, 1515., ill. 1519., Keym Orban) cserélt gazdát.⁹⁵

1874-ben két magánszeméllyel jött létre csere: Hatos Gusztáv igazságügyminiszteri fogalmazó 41 db régi okmány és kézirat fejében Koller József két művét; Nagy Imre történész egy 18. századi oklevél fényképmásolatáért Fejér György *Codex diplomaticus Hungariae* c. művének egy kötetét kapta. A könyvtár mindkét esetben duplum-példányaiból adott.⁹⁶

Itt szólunk Mátray Gábornak arról az akciójáról, amelyről maga számol be 1872/73. évi jelentésében. Bécsi, krakkói, lipcsei és berlini könyvtáraktól

hosszas levelezéssel 16–17. századi magyar eredetű szerzők zeneműveit „és egyéb magyar szellemű régi zeneműveket” szerzett be. Ebből sajnos nem derül ki, hogy eredeti darabokat vagy másolati példányokat szerzett a könyvtárnak, valamint az sem, hogy milyen ellenszolgáltatást nyújtott ezekért a könyvtár, ill. hogy egyáltalán adott-e értük valamit. Az említett levelezés iratai sem találhatóak a könyvtár irattárában. Egyetlen további információ, hogy a kapott zeneművek kiválóbb darabjait Mátray „a nemzeti zenede által a közönség élénk tettségére elő is adatta”.⁹⁷

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS A GYŰJTŐKÖR KÉRDÉSE

A kiegyezés után a kötelespéldány-szolgáltatás terén a törvényi szabályozás megfelelő kereteket biztosított arra, hogy a Széchényi Könyvtár hozzájusson a hazai irodalmi terméshez. Az Eötvös József vezette minisztérium figyelme arra is kiterjedt, hogy a könyvtár a nyomdáktól olyan kimutatásokat kapjon, amelyek a hiányok megállapításának és a hazai könyvészet összeállításának alapjául szolgálhattak volna. A törvény szankcionálásának hiánya azonban továbbra is a nyomdák, sőt a hatóságok hanyagságának, nemtörődömségének kedveztek, s a könyvtár újra és újra reklamálásra, ill. vétel útján való hiánypótlásra kényszerült. Az alkotmányos korszak helyreállta s ennek nyomán a nemzeti önudat erősödése jobb eredményeket hozott ugyan a beszolgáltatás terén, mint az előző korszakok, de a teljességtől mindez még igen távol állt.

Látványos fellendülést a vétel útján beszerzett dokumentumok tekintetében mutathatott fel a könyvtár. Míg régebben rendszeres vásárlásra csak a Széchényi Lajos-féle alapítvány évi 420 forint kamata szolgált, 1870-től kezdve a Magyar Nemzeti Múzeum, mint a költségvetés által fenntartott állami intézmény könyv- és folyóirat vásárlására évi 7500 forintot kapott. (Az összeg együttesen szolgált a Széchényi Könyvtár és a Múzeum egyes osztályai kézikönyvtárainak gyarapítását.) Ehhez járult még az 1869–1874 közötti években mintegy 18 000 forint rendkívüli dotáció, amely több értékes gyűjtemény megvételét tette lehetővé, így pl. a Farkas Lajosét, Jászay Pálét, Vörös Antalét, Tunyogi Józsefét. A Széchényi Könyvtár végre olyan aktív vételi politikát folytathatott, amely már nemcsak a napi vásárlásokat növelhette meg jelentősen, hanem versenyképessé tette az intézményt a régiségeket és ritkaságokat tartalmazó nagyobb gyűjtemények megszerzésében is. Más kérdés, hogy az állomány hiányai mind a hungarikumok, mind az egyetemes tájékozottságot elősegítő külföldi művek terén még mindig igen nagyok voltak s ezek bepótlására a fenti összegeknek többszöröse sem lett volna elegendő. A rendelkezésre álló források tekintetében az előző korszakhoz képest mindenesetre ugrásszerű volt a fejlődés s a könyvtár élni is tudott a lehetőségekkel.

Amilyen mértékben nőtt az állam szerepvállalása az intézmény fenntartásában, olyan mértékben csökkent a század utolsó harmadában a társadalom ál-

dozatkészsége. Ez a tendencia közvetlenül a kiegyezést követő években még nem szembeszökő, hazafias lelkesedésből még sokan kívánják gyarapítani a nemzet könyvtárát. Az adakozók társadalmi rétegződése azonban megváltozott. Túlnyomó többségük értelmiségi s egyre kevesebb a birtokos nemes. Az adományok között már ritkábban fordul elő értékes régiség és szaporodik azok száma, akik saját művüket küldik el. Az egyéni adakozók rovására egyre több az ajándékozó intézmény és testület, ezek is jórészt saját kiadványaikkal jelentkeznek. Szerény mértékben megjelennek küldeményeikkel a külföldi intézmények is. A könyvtár egyelőre valamennyit ajándékozónak fogja fel, nemzetközi kiadványcserére a feltételek még nem adottak. Minden ajándékot elfogadtak, így gyűjtőkör-idegen elemek is keveredtek az állományba. Mindenesetre a könyvtár gyarapodásában az ajándékozásnak már nincs az a meghatározó szerepe, mint volt a század első felében. Két kiemelkedő adomány mégis van: az egyik Kölcsey Ferenc könyvtára az utódok jóvoltából, a másik négy korvina Ferenc József révén, a török szultán nagylelkűségéből.

Mai értelemben vett kiadványcseréről még nem beszélhetünk. Néhány cseureügylet van, amelynek keretében duplumpéldányokért a könyvtárból hiányzó műveket szereznek be. Az államtól kapott komolyabb természetbeni juttatás a felosztatott m. kir. Helytartótanácsnál talált nyomtatványok, kéziratok és oklevelek, amelyek hatósági intézkedéssel kerültek a könyvtárba.

Az összeggyarapodásról – tekintetbe véve a kötelesepéldányok naplózásának már említett ingadozó gyakorlatát – valós képet tükröző, számszerű adatot adni igen nehéz. A három másik beszerzési forrásról azonban (vétél, ajándék, állami juttatás) már megközelítő pontossággal állapítható meg, hogy a nyolc év állományi növekedése mintegy 32 000 db volt, nyomtatványok és kéziratok együtt. Ha ehhez hozzávesszük a kötelesepéldányok évi 2-3 ezres darabszámát, már tekintélyes gyarapodásról beszélhetünk. Ez a gyarapodás azonban tartalmában nem fedte le azt a kört, amit a könyvtárnak be kellett volna szereznie, feldolgozási kapacitását viszont már meghaladta.

Gyarapításról lévén szó, nem kerülhetjük meg a gyűjtőkör kérdését. Bármennyire is kézenfekvő volt a könyvtár alapításától kezdve, folytatva egy több mint fél évszázados gyakorlaton át, hogy a könyvtár kizárólagosan hungarika könyvtár, amely nem magyar vonatkozású külföldi műveket csak segéd-, ill. kézikönyvtári jelleggel gyűjt, éppen ezekben az években vált kérdésessé ezen elvek kizárólagossága. Ekkor merült fel egy nagy, egyetemes jellegű, tudományos könyvtár létrehozásának terve az ország fővárosában. A korabeli viták ezt az óhajtott intézményt „országos könyvtár” névvel jelölték. Megvalósításának kétféle elképzelése élt: vagy a három budapesti könyvtár – a múzeumi, az egyetemi és az akadémiai – összevonása, vagy a három közül valamelyiknek országos könyvtárrá való fejlesztése révén. Mindhárom könyvtár párhuzamos fejlesztését takarékosági okokból elvetették.

Maga az egyetemes könyvtár eszméje tulajdonképpen Eötvöstől származott, aki azonban mielőtt javaslatát az országgyűlés elé terjesztette volna, szak-

értői bizottság kiküldésével alapos helyzetfelmérést rendelt el. Ennek eredménye volt Szász Károly ismert jelentése, amelynek nyomán Eötvös is úgy foglalt állást a parlamentben 1870. február 26-án, hogy sem az összevonás, sem a külön-külön való kiegészítés nem járható út. A három könyvtár jellege, rendelkezése különböző s további fejlesztésüket úgy kell megvalósítani, hogy azok hárman együtt alkossák az országos könyvtárat. Gyűjtőkörük és állományuk tehát egészítse ki egymást s így képezzenek egy egyetemes jellegű könyvtárat.⁹⁸

Az „országos könyvtár” eszméje azonban ezzel nem volt eltemetve: pénzügyi okokból, takarékosági szempotokra hivatkozva még többször foglalkoztak vele. A parlamentben nem egy olyan állásfoglalás született, amely szöges ellentétben állt azzal a következtetéssel, amelyre Eötvös József eljutott.⁹⁹ Újra és újra megkérdőjelezték tehát a Széchényi Könyvtárnak nemcsak kizárólagos hungarika gyűjtőkörét, hanem önálló létét is. A vallás- és közoktatásügyi miniszter – ekkor már Trefort Ágoston – 1873 októberében is ankétot hívott össze a három budapesti könyvtár ügyének rendezésére.¹⁰⁰ Az ankét szakértő bizottságot küldött ki, amelynek tagjai Szabó Károly, Hunfalvy Pál és Horváth Árpád voltak. Véleményük summázatát a *Fővárosi Lapok*-ból ismerjük: „Az enquete abban állapodott meg, hogy Pest három főkönyvtárának saját jellege legyen: a múzeumi főleg a Magyarországon és hazánkról írt könyveket tartalmazza ...”¹⁰¹

A kérdéssel való többszöri foglalkozás is azt bizonyítja, hogy makacsul tarthatták magukat a fentiekkel ellenkező vélemények is. Ezt támasztja alá Mátray Gábor, aki éppen ekkor, 1873 végén írja egy, a minisztériumnak szánt évi jelentésében, Pulszky Ferenchez címezve a következőket: „Végre a Múzeumi Könyvtár mostani rendezése folytán kötelességemnek érzem Ngod kérni, méltóztassék most, midőn még nem volna késő, az utódok netaláni vádjának elkerülése, tapasztalt hazafiúi figyelmére méltatni, sőt hathatós pártolása alá venni gr. Széchényi Ferenc alapítványi levelét; melyekből, valamint az általa kinyomtatott Catalogusokból is világosan kitűnik a Múzeumi Könyvtárnak rendeltetése, körének terjedése és határa. Kitűnik azokból, hogy a példátlan hazafiságú grófnak nem volt szándoka egyetemes, hanem magyar könyvtárral ajándékozni meg a hazát, vagyis oly tudományos művek készletével, melyek ne csak szoros értelemben vett Hungaricákat, hanem az ezekkel rokon, és a hazai viszonyokra vonatkozó, nemcsak a jelenleg magyar korona alá tartozó, hanem még a régi hasonló, sőt a szomszéd örökös tartományok és törökországi tartományiakat is ide értve, foglalják magukba. Gróf Széchényinek tehát volt alapos oka nem akarni Pesten egy második s iszonyú költséget igénylő egyetemes könyvtárt alapítani, hanem csak egy külön magyar könyvtárt, melyben minden, mi hazánkra s viszonyainkra vonatkozik, központosítva legyen. ... Ezen eszme után indultak az alapító gróf szándokát jól ismerő s még életében kinyomtatott Széchényi catalogusok tudós compilerai, valamint a gróffal egyidejűleg élt múzeumi igazgatók s a két eddigi őrei, kik nem voltak oly dőrék, hogy ne tudták volna, mi szándoka volt a dicső alapítónak. ... Ha tehát gr. Széchényi ala-

pítványa főnntartandó, s az irántai kegyelet meg nem semmíthető, nem függhet tőlünk, kényünk-kedvünk szerint azt másként interpretálni, vagy éppen kiforgatni a könyvtár eredeti nemzeties jellegéből s attól örökre megfosztani.¹⁰² E szenvedélyes szavak végeredményben összezsengenek azzal, amit az ügyben Szász Károly, maga Eötvös József s az említett három szakértő is vallott s ami a helyzetet behatóan ismerők előtt soha nem is lehetett kérdéses. Mátray Gábor szavai azonban nyilván megtapasztalt napi realitásokból fakadtak s nem holmi Don Quijote-i harc szülte azokat. Más megnyilatkozásaiból tudjuk, hogy Mátray nem csak a Széchényi Könyvtár egyetemes gyűjtőkörű könyvtárrá való fejlesztése ellen tiltakozott következetesen, hanem a szintén egyetemes jellegű müncheni szakrendszer bevezetésével sem értett egyet. Ebben nem állt egyedül, pl. Szász Károly is hasonlóan vélekedett.

Ekkor Mátray Gábornak még egy bő éve volt, hogy a könyvtár gyarapítását az általa egyedül helyesnek tartott hungarika szempontok szerint intézze. A Széchényi Könyvtár kivételes szerencséje, hogy Mátray utóda, Fraknói Vilmos ugyanezen a véleményen volt s e feladatot legalább annyira magáénak vallotta, mint előde. „E feladat, melyet alapítója és a törvényhozás szabott meg, az: hogy specialis magyar könyvtár legyen, azaz mind azt magában foglalja, ami Magyarországon és Magyarországról íratott és közrebocsáttatott. Kötelességemnek ismerem oda hatni, hogy a könyvtár csakis ezt a feladatot, de azt lehetőleg teljesen oldja meg – írja első könyvtári jelentésében.¹⁰³

JEGYZETEK

1. Kubinyi Ágoston (1799–1873) természettudós, régész, az MTA tagja. 1843–1869 a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója. – Pulszky Ferenc (1814–1897) politikus, publicista, régész, művészettörténész, az MTA tagja. 1869–1894 a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója.
2. Mátray Gábor (1797–1875) jogot végzett, majd ügyvédi diplomát szerzett. Zenetörténész, irodalmi szerkesztő, az első magyar szépirodalmi lap megalapítója. 1840-től haláláig a Nemzeti Zenede igazgatója. Az MTA lev. tagja. 1837-től a Széchényi Könyvtár munkatársa, 1846-tól annak vezetője. 1875. márc. 3-án vonult nyugalomba.
3. Barna Ferdinánd (1825–1895) jogvégzett. Nyelvész, műfordító, az MTA lev. tagja. 1860-tól könyvtári segédőr, 1875-től címzetes könyvtári őr, 1889-ben nyugdíjazták.
4. Fraknói Vilmos (1843–1924) történetíró, kanonok, c. püspök, az MTA tagja. 1875. ápr. 2.–1879. nov. 1-ig a Széchényi Könyvtár vezetője. 1876–1879-ig a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője. – Vö.: Somkuti Gabriella: *Fraknói Vilmos a Széchényi Könyvtár élén.* = *Könyvtáros*, 1991. 8. sz. 481–487. 1. – Somkuti Gabriella: *150 éve született Fraknói Vilmos.* = *Eseménynaptár*, 1993. 1. sz. 35–37. 1.
5. A korszak ált. irodalma és a gyakrabban idézett művek (zárójelben a hivatkozás rövidítése): Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története. 1802–1867.* Bp., 1981. (Berlász) – *Bibliotheca Corviniana.* Összeáll. Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, Szántó Tibor. Bp., 1967. (Bibl. Corviniana) – Csontos János: *Adatok a N. Múzeum könyvtárának történetéhez.* = *Magyar Könyvszemle*, 1885. 1–41. 1. (Csontos) – Fülöp Géza: *A könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában. (1789–1917)* I. Bp., 1975. – Horváth Ignác: *A Magyar Nemzeti Múzeum ősnymtaiványai.* Bp., 1895. (Horváth) – *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára.* = *Magyar Könyvszemle*, 1896. 97–120, 203. 1. – *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* Bp., 1902. (MNM. .) – Sajó Géza–Soltész Erzsébet: *Catalogus incunabulorum quae in Bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* 1–2. Bp., 1970. (Sa-

- jó-Soltész) – Soltész Zoltánné: *Az Országos Széchényi Könyvtár ősnymotatvány-gyűjteménye.* = *Az OSZK Évkönyve 1963/64.* Bp., 1966. 109–128 l. (Soltész, *Az OSZK ősnymotatvány...*) – Szabadné Szegő Judit: *A könyvtárügy állami támogatása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetési tükreben 1867–1919.* = *Az OSZK Évkönyve. 1978.* Bp., 1980. 123–173 l. – Tóth András: *A kötelespéldány szolgáltatás története Magyarországon.* Bp., 1964. – Vértesy Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár a kapitalizmus kibontakozása korában. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei.* IV. 1968. Bp., 1968. 115–164. l. (Vértesy, *Az Egyetemi Könyvtár...*) További rövidítések: *Főv.Lapok – Fővárosi Lapok; Mo-i Rend. Tára – Magyarországi Rendeletek Tára; MNM – Magyar Nemzeti Múzeum; VKM – Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a hivatalos elnevezés kezdetben Vallás- és Közoktatási Minisztérium volt); OSZKI – Országos Széchényi Könyvtár Irattár; OSZK Kézirattár – Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára; sz.n. – szám nélkül.*
6. A bel- és igazságügyi miniszterek 1867. márc. 17-i, 490. R./B.M. és 16/I.M.E. sz. rendelete a sajtóviszonyok tbn. Közzététele márc. 20. = *Mo-i Rend. Tára 1867.* 2. kiad. Pest, 1871. 39–41. l.
 7. Berlész, 309–311. l.
 8. Az igazságügyi miniszter 1867. máj. 17. 307/eln. sz. rendelete. Hatálybalépése 1867. jún. 16. = *Mo-i Rend. Tára 1867.* 89–115. l.
 9. Nyomtatványok kötelespéldányainak beszolgáltatása tbn. az igazságügyminiszter 1867. jún. 2-i, 307/eln. sz. rendelete. = *Mo-i Rend. Tára 1867.* 130 l.
 10. Uo.
 11. Az igazságügyi miniszter 1867. július 17-i, 481/eln. sz. rendelete a sajtó-termékek kötelespéldányainak beküldése iránt. = *Mo-i Rend. Tára 1867.* 231–232. l.
 12. A földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztérium 1867. december 4-i 3870. sz. rendelete a közdíró kötelespéldányainak ingyen szállítása iránt. = *Mo-i Rend. Tára 1867.* 557. l.
 13. OSZKI 16/1867, 19/1867.
 14. A Széchényi országos könyvtár új szerzeményei 1864. május–1868. 77. sz. tétel. – OSZK Gyarápítási osztály.
 15. OSZKI 26/1867.
 16. VKM 5128/1867, OSZKI ad 26/1867.
 17. Uo.
 18. VKM 13.035/1867, OSZKI 39/1867.
 19. A belügyi és igazságügyi miniszterek 1871. május 14-i, 1498/I.m.E. sz. rendelete. = *Mo-i Rend. Tára 1871.* 178–179. l. – Ennek módosítása: a Bel- és Igazságügyi Minisztérium 1872. április 22-i rendelete. (Szám nélkül) = *Mo-i Rend. Tára 1872.* 183. l.
 20. VKM 15.856/1867, OSZKI 1/1868.
 21. Uo.
 22. Tóth, *A kötelespéldányszolgáltatás...* 51. l.
 23. A Széchényi országos könyvtár új szerzeményei 1864. május–1868; 1869–1871; 1872–1873. szept.; 1874. okt. 1–1875. okt. 31. Összesen 4 kötet. OSZK Gyarápítási osztály.
 24. Kovács Lajos debreceni polgármester levele. 1873. ápr. 17. OSZKI 64/1873 – A hivatkozott rendelet belső utasítás lehetett, mivel a *Mo-i Rend. Tára*-ban nincs nyoma.
 25. E gyakorlatot erősítette meg egy 1867. szept. 10-i, 728. sz. alatti „miniszteri meghagyás”, melynek forrását nem sikerült megtalálni. Egyedül Falk Zsigmondnak, a Pesti Könyvnyomda Rt. igazgatójának leveléből ismeretes, aki erre való hivatkozással háritotta el Mátray Gábor kötelespéldány reklamátlását, és Mátrayt a pesti polgármesteri hivatalhoz utasította. Falk Zsigmond levele Mátray Gábornak. Pest, 1872. aug. 29. OSZKI 68/1872.
 26. Egyes nyomdák a VKM által előírt űrlapot használták, mások egyszerűbb változatot vezettek be. Pl. OSZKI 1868. sz. nélkül, 14/1869, 1869. sz. nélkül. – A fennmaradt jelentések évi száma nem ugyanennyi nyomdát jelent, tekintettel az évnegyedes, sőt pl. Debrecen esetében kéthavi kimutatásokra is.
 27. Pauler Tivadar levele Pulszky Ferenchez. VKM 30.335/1871 dec. 23. OSZKI 76/1871.
 28. 1873. máj. 31. OSZKI 80/1873.
 29. 1871. dec. 14. OSZKI 68/1871.
 30. OSZKI 108/1872, 51/1872.
 31. Mátray Gábor feljegyzése Pulszky Ferencnek. 1870. jan. 3. OSZKI 1/1870.
 32. OSZKI 18/1868.

33. Eötvös József leirata a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságának. VKM 21.205/1868 dec. 18. – OSZKI 3/1869.
34. Mátray Gábor jelentése a könyvtár 1872. ápr. 1.–1873. dec. 23. közötti időszakáról. OSZKI 116/1873.
35. OSZKI 76/1872.
36. OSZKI 1/1873 – A javaslat további sorsáról nem tudunk, a Mátray által összeállított névsor sincs az ügyirat mellett.
37. OSZKI 8/1874, 16/1874.
38. Mátray Gábor feljegyzése Kubinyi Ágostonnak. 1868. máj. 18. OSZKI ad 44/1867.
39. OSZKI 1/1870.
40. OSZKI 24/a/1872.
41. OSZKI 116/1873.
42. Hegedüs Candid Lajos leirata a MNM igazgatóságának. VKM 6423/1868 – OSZKI ad 44/1867 – Mátray válasza ugyanitt. – Részletesebben ld. Somkuti Gabriella: *Eötvös József és a nemzeti könyvtár = Könyvtáros*, 1988. 10. sz. 614–619. l. 11. sz. 678–686. l.
43. A szerzeményi napló pénzforrást jelölő rovatában a könyvtár részére történt vásárlásoknál azonban továbbra is kétféle megjegyzés olvasható: „Múzeumi alapból”, ill. „szakkönyvek pénztárából”. A megkülönböztetés oka vagy jellege – egyéb források hiányában – ma már kideríthetetlen. Harmadik fajta jelölés („államköltségen” vagy VKM megjegyzés) világos: nagyobb vételek alkalmából adott rendkívüli állami juttatásról van szó.
44. Vö. Pulszky Ferenc levele Trefort Ágoston miniszterhez. 1874. márc. 14. MNM 370. OSZKI 48/1874, másolat.
45. OSZKI 27/1869 – *Fővárosi Lapok*, 1868. 155. sz. júl. 8. 619. l.
46. OSZKI 3/1870.
47. Berlász, 298, 312. l.
48. OSZKI 33/1872, 113/1872.
49. OSZKI 44/1872.
50. RMK I. 371, RMNy 328.
51. *Tóth Ferenc analectái a Nemzeti Múzeum Könyvtárában.* = *Magyar Könyvszemle*, 1886. 220–250. l.
52. OSZKI 101/1872.
53. *Fővárosi Lapok*, 1873. 147. sz. jún. 28. 639. l.
54. Johannes Scholasticus sive Climacus: *Scala paradisi...* OSZK Clmae 344. – *Bibl. Corviniana...* 22. sz. 39. l. – Csontos János még kételkedett corvina mivoltában. Csontos János: *A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában.* = *Magyar Könyvszemle*, 1876. 139–140. l.
55. Soltész, *Az OSZK ősnymtatvány...* 114. l.
56. Csontos János: *A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában.* = *Magyar Könyvszemle*, 1876. 134–140, 183–189. l. – Pulszky Ferenc: *Mikes Kelemen kéziratai (A Nemzeti Múzeumban.)* = *Fővárosi Lapok*, 1874. 144. sz. jún. 26. 630. l. – *Gyűjtők és mecénások. Az OSZK kiállítása.* Bp., 1985. 21. l. – A Farkas-féle gyűjtemény jegyzéke az OSZK Kézirattárában: Fol. Hung. 1887/1–3 és Fol. Hung. 1887/4. Részletesen foglalkozik a gyűjteménnyel Wix Györgyné: *Rég elfelejtett gyűjtőkről.* = *Az OSZK Évkönyve 1984/85.* Bp., 1992. 179–203. l.
57. *Főv. Lapok*, 1873. 216. sz. szept. 20. 939. l. – OSZK szerzeményi napló 1873. nov. 6. 489. sz. – Somkuti Gabriella: *Apró-cseprő érdekességek a Széchényi Könyvtár történetéből.* = *Könyvtáros*, 1990. 4. sz. 235237. l.
58. OSZKI 26/1874 – Csontos János tévesen tünteti fel a vételárat 3600 forintban. Vö.: *Adatok a N. Múzeum Könyvtárának történetéhez.* = *Magyar Könyvszemle*, 1885. 15. l.
59. OSZKI 48/1874.
60. OSZK szerzeményi napló 1874/396. RMK I. 14. RMNy 39. – Részletesen ld. MNM ... 26. l. és Kelecsényi Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői.* Bp., 1988. 140–146. l. – A mű ma már nincs a Homeeros kiadáshoz kötve, 1973-ban leválasztották és új, sima bőrkötést kapott.
61. OSZKI 15/1873.
62. Sajó–Soltész 1075. sz. Horváth Ignác tévesen azonosítja az OSZK példányát a berlinivel (Horváth, 274. sz.), mivel az OSZK birtokában az 1874-es csere után az a példány maradt, amelyet már Horvát István 1833-ban ismertetett a *Tudományos Gyűjtemény*-ben. Bizonyítását ld. Soltész Zoltáné:

- Incunabula Hungarica. III. Constitutiones inclyti Regni Hungariae.* = *Magyar Könyvszemle*, 1971. 270–280. 1. – A vétel és a csere adatai: OSZK szerzeményi napló 1873/455, OSZKI 13/1874.
63. Horváth Antal 3 db nyugtája összesen 177 Ft-ról, OSZKI 34, 45, 48/1870. OSZK szerzeményi napló 210, 290, 296, 317/1870. Többek között: Josephus Flavius: *Libri de bello judaico*. Augsburg, 1470. Sajó–Soltész 1974. sz. OSZK Inc. 165. – Ptolemaios: *Liber geographiae*. Velence, 1511.
64. *Kirchen-Gesangbuch ...* Strassburg, 1616. Ára 55 Ft volt. OSZK szer. napló 1874/126, OSZKI 32/1874.
65. Eötvös Lajos (1848–1872) irodalomtörténész; Eötvös Károly ügyvéd, neves író (1842–1916) öccse. 1869-től napidíjas a Széchényi Könyvtárban, 1871. szept.-től könyvtári segéd.
66. Pl. Gibbon, E.: *Geschichte des römischen Weltreichs*. 3. Aufl. Leipzig, 1854. – Schlosser, F. Ch.: *Weltgeschichte*. 5. Aufl. Leipzig, 1870/72. – Lübke, W.: *Grundriss der Kunstgeschichte*. Stuttgart, 1871. – Hettner, H.: *Literaturgeschichte des 18-ten Jahrhunderts*. 3. Aufl. Braunschweig, 1872. – Euripides, Shakespeare, Lessing művei.
67. *Geschichte der Südslavischen Literatur*. Prag, 1861. – *Geschichte der Illirischen u. Kroatischer Literatur*. Prag, 1865. – *Bibliographia Daciae*. Bucurescu, 1872.
68. *Pesti Napló*, 1870. Esti kiad. ápr. 14. 2. l.
69. OSZK szerz. napló 1870/72.
70. Supala Ferenc (?–1875) jogvégzett, történész, 1866–1875 könyvtári segédőr. – Bassó (korábban: Bascho) Ármin (1834–1884) 1869–1873 a Széchényi Könyvtár napidíjas gyakornoka, 1874-től haláláig az Országgyűlési Könyvtár első könyvtárnoka. – Steiner (később: Simonyi) Zsigmond (1853–1919) nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tagja. Az 1870-es évek elején a Széchényi Könyvtár napidíjas gyakornoka.
71. Cratianus: *Decretum*. Nürnberg, 1438. Sajó–Soltész 1450. sz. Horváth 180. sz. OSZK Inc. 147. – Calderinus, Domitius: *Commentarii in Juvenalem*. Róma (?), 1476/77 (?). Sajó–Soltész 880. sz. Horváth 662. sz. OSZK Inc. 313.
72. Catharina Senensis, S.: *Dialogo ... dela Divina providentia ...* Venetia. 1504. OSZK szerz. napló 1871/99. OSZK Ant. 5668. E műből az *Index Aureliensis* (134.023) csak két olaszországi példányt regisztrál. – Horváth Antal régiségtári napidíjas azonos lehet azzal a későbbi tanítóképző intézeti igazgatóval, aki 1880-ban szerzett tanári oklevelet a pesti egyetemen.
73. OSZKI 42/1871.
74. OSZK szerz. napló 1869/142.
75. OSZKI 84/1873.
76. Pius II. pápa (Aeneas Sylvius Piccolomineus): *Epistolae familiares*. Nürnberg, 1486. Sajó–Soltész 2744. sz. Horváth 257. sz. – Az OSZK-ban ma meglévő példányokkal nem azonos.
77. Berlász, 479. l. OSZKI 6/1867 és sz. n. – L[ukácsy] S[ándor]: *Kölcsey könyvtára.* = *Könyvtáros*, 1963. 8. sz. 477–478. l. – A Kölcsey-könyvtár jegyzéke: OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1887/14.
78. OSZKI 25/1871.
79. *Pesti Napló*, reggeli kiadás, 1869. ápr. 9. Kubinyi Ágoston mond köszönetet az adományokért. Nem kideríthető, hogy az összeget mire fordították.
80. A kapott hírlapkötetek számát Csonatos János 934-re teszi, de lehet, hogy ez csak a kötött anyagra vonatkozik. Csonatosi, 15. l.
81. OSZKI 59/1871.
82. OSZKI 42/1872 – Jakubovich Emil: *Bonfini kódex-töredék a Magyar Nemzeti Múzeumban.* = *Magyar Könyvszemle*, 1919. 111–117. l.
83. Mátyás király és III. Frigyes császár között 1463-ban kötött örökösödési szerződés *Capitula concordiae...* kezdetű nyomtatvány latin kiadása 1490-ből. OSZK szerz. napló 1867/125. Horváth 365. sz. – Ezt az őnyomtatványt az OSZK Ráth György könyvgyűjtővel cserélte el, majd az ő gyűjteményével került az MTA Könyvtárába. Ld. Soltész, az *OSZK őnyomtatvány...* 114. l.
84. *Főv. Lapok*, 1869. dec. 12. 284. sz. 1145. l. – *Pesti Napló*, Reggeli kiadás, 1869. dec. 10.
85. Mátray Gábor: *A Konstantinápolyból legújában érkezett négy Corvin-codexről*. Pest, 1870. 15 l. (*Értekezések a Nyelv- és Szépnudományok köréből*. II. köt. 1. sz.) – Kivonata: *Akad. Ért.* 1870. 24–25. l. A felolvasó ülésről: *Pesti Napló*, Reggeli kiad. 1870. jan. 25.
86. OSZK Clmae 241, 234, 122, 281. – *Bibl. Corviniana*, 19, 18, 16, 21. sz.
87. OSZKI 41/1869, 4/1870, 30/1870 – Csonatosi tévesen közöl 1208 db-t, ez egy megelőző állapot becsült adata. Csonatosi, 15. l. E téves adatot veszi át MNM, 19. l.

88. VKM leirata 1869. okt. 21. 15.811/1869 sz. OSZKI 41/1869.
 89. OSZKI 81, 113/1873.
 90. OSZKI 82/1873.
 91. OSZKI 112/1872 – A kéziratgyűttes: OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 934.
 92. OSZKI 16/1869.
 93. *Chronica Hungarorum*. Buda, Andreas Hess, 1473. RMK II. I. Sajtó–Soltész 986. sz. – *Bornemissza Péternek Az evangéliumokból és az epistolakból való tanulságoknak...* c. művének mindhárom része. Sempte, 1573–75. RMK I. 95, 115, 119. RMNy 333, 355, 362. Mátyás király törvénykönyvére – RMK III. 17 – Id. a 62. sz. jegyzet. – Vö. Vértesy, *Az Egyetemi Könyvtár...* 141. l. és *Pesti Napló*, 1874. 56. sz. márc. 9. esti kiad. 2. l.
 94. OSZKI 13/1874.
 95. OSZKI 24/1871.
 96. OSZKI 55. 68/1874.
 97. OSZKI 116/b/1873 – Mível Mátray egyidejűleg a Nemzeti Zenede igazgatója is volt, feltehető, hogy a levelezés ennek irattárába került. Az akciónak a Zeneműtárban sincs írásbeli nyoma.
 98. Szász Károly: *Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár*. Pest, 1871. – Eötvös József: *Kultúra és nevelés*. Bp., 1976. – Bényei Miklós: *Eötvös József művelődéspolitikája és a magyar könyvtárügy*. = *Kovács Máté emlékkönyv*. Bp., 1983. 72–83. l. – Somkuti i. m. ld. 42. sz. jegyzet.
 99. Gárdonyi Albert: *Könyvtárügyünk és a törvényhozás negyven év előtt*. = *Könyvtári Szemle*, 1913. 2. sz. 3–4. l. – Panka Károly: *Az országos könyvtár felállításának eszméje a törvényhozás előtt*. = *Könyvtári Szemle*, 1913. 4. sz. 26–28. l.
 100. *Föv. Lapok*, 1873. 244. sz. okt. 23. 1061. l.
 101. *Föv. Lapok*, 1873. 245. sz. okt. 24. 1065. l.
 102. Mátray Gábor jelentése Pulszky Ferencnek, 1873. dec. 23. OSZKI 116/b/1873.
 103. *Jelentés a M. N. Múzeum Könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–76-ban*. = *Magyar Könyvszemle*, 1876. 227. l.

BESTANDSENTWICKLUNG IN DER BIBLIOTHEK SZÉCHÉNYI 1867–1874

G. SOMKUTI

Im Jahre 1867 kam es zu einem Ausgleich unter der ungarischen Nation und dem österreichischen Kaiser. Als Ergebnis, hat sich die interne Unabhängigkeit des Landes wiederhergestellt, ein verantwortliches Ministerium hat den Platz der österreichischen Regierung übernommen, und die Wirtschaft und Gesellschaft konnte auf den Weg der bürgerlichen Entwicklung treten. Dieser Epochenwechsel hat auch die Bibliothek Széchényi, die die Aufgaben einer Nationalbibliothek erfüllte, bedeutend beeinflusst. Die im Titel erwähnte Periode wird in diesem Beitrag aus dem Gesichtspunkt der Erwerbungsarbeit analysiert.

Die neu organisierte Staatsverwaltung hat die Einreichung von Pflichtexemplaren mit neuen Gesetzen reguliert, die als entsprechendes Basis zur Einsammlung des ungarischen Literaturproduktes dienen. Die Druckereien waren auch zur Sendung solcher Nachweisen verpflichtet, die zur Kontrolle und zur Redaktion der Nationalbibliographie behilflich sein könnten. Als aber das Gesetz nicht sanktioniert worden war, war die Nachlässigkeit der Druckereien, sogar der Behörden begünstigt, deshalb war die Bibliothek immer wieder zur Reklamation und zur Lückendeckung durch Kauf gezwungen. Die Wiederherstellung der konstitutionellen Phase und danach die Verstärkung des nationalen Selbstbewusstseins hat auf dem Gebiet der Einreichung bessere Ergebnisse mitgebracht als die früheren Epochen, aber all dies war noch weit von Völligkeit.

Die Bibliothek konnte einen sehenswürdigen Aufschwung auf dem Gebiet der gekauften Materialien aufzeigen. Früher hat nur der jährliche Zins von 420 Forint der Lajos Széchényi Stiftung zum regelmässigen Kauf gedient, seit 1870 hat das Ungarische Nationalmuseum – in dessen Rahmen damals die Bibliothek arbeitete – als vom staatlichen Etat unterhaltene staatliche Institution jährlich 7500 Forint zum Kauf von Büchern und Zeitschriften erhalten. (Diese Summe hat zur Erwerbung sowohl für die Bibliothek Széchényi, als auch für die Handbibliothek der einzelnen Abteilungen des Nationalmuseums

gedient.) Dazu kam noch die ausserordentliche Dotation von etwa 18 000 Forint durch das Ministerium für Religion und Öffentliches Unterricht, die es ermöglicht hat, mehrere wertvolle Sammlungen zu kaufen. Ausser ihnen ist die Sammlung von Lajos Farkas hervorzuheben, für die 7500 Forint bezahlt wurde, und für die ein Londoner Antiquar noch mehr geben würde. Internationale Interesse war begründet: in der Sammlung waren 14 Kodizes, unter ihnen ein Corvina Kodex, und 14 Wiegendrucke, noch andere alte Bücher und Rara. Eine bedeutende Erwerbung war die Sammlung von den sich auf den Freiheitskampf von 1848 beziehenden Schriften von Antal Vörös, dem Sekretär von Lajos Kossuth, für die die Bibliothek 3000 Forint bezahlt hat. Die Bibliothek Széchényi konnte endlich eine solche aktive Erwerbungspolitik folgen, in der sie nicht nur die tägliche Käufe bedeutend vergrössern konnte, die aber die Institution konkurrenzfähig in der Erwerbung von wertvollen grösseren Sammlungen gemacht hat.

Die finanziellen Mittel der früheren Epoche haben es nicht ermöglicht, ausländische Hungarica und die zur bibliothekarischen Arbeit und wissenschaftlichen Forschung notwendigen ausländischen Hilfs- und Handbücher zu erwerben. Jetzt hat es auch mit ihrem Kauf begonnen, obwohl die Lücken auf diesem Gebiet so gross waren, dass für die notwendigen Erwerbungen das Mehrfache des zur Verfügung stehenden Geldes notwendig gewesen wäre.

Als die Rolle des Staates in der Unterhaltung der Institution wuchs, in demselben Masse hat in der letzten Drittel des Jahrhunderts die Opferbereitschaft der Gesellschaft unternommen. Diese Tendenz ist noch nicht augenfällig in den Jahren nach dem Ausgleich, aus patriotischem Enthusiasmus möchten noch viele die Bibliothek der Nation bereichern. Die soziale Schichtung der Donatoren hat sich aber verändert. Die überwiegende Mehrheit ist die Intelligenz, und es gibt immer weniger Besitzeradler. Unter den Gaben kommen die alten Rara immer seltener vor, und die Nummer deren vergrössert sich, die ihre eigenen Werke zuschicken. Auf Kosten der individuellen Donatoren gibt es immer mehr schenkenden Institutionen und Körperschaften, und auch diese melden sich meistens mit ihren eigenen Veröffentlichungen. Auch ausländische Institutionen erscheinen im bescheidenen Masse mit Sendungen. Die Bibliothek betrachtet sie alle vorläufig als Donatoren, die Bedingungen des internationalen Austausches sind noch nicht gegeben. Die Bibliothek hat alle Geschenke eingenommen, deshalb gerieten auch profillfremde Elemente in den Bestand, die aber ihn bunter und reicher gemacht haben. Für alle Fälle haben die Geschenke nicht mehr die bestimmende Rolle in der Erwerbung der Bibliothek, die sie in der ersten Hälfte des Jahrhunderts hatten. Es gibt doch zwei hervorragende Geschenke: das eine ist die Bibliothek des Dichters Ferenc Kölcsey (Dichter des nationalen Hymnus) – dank der Güte seiner Nachfolger; das andere sind 4 Corvina Kodizes vom österreichischen Kaiser und ungarischem König Franz Joseph, der die vom türkischen Sultan geschenkten Corvina Kodizes an ihren originellen und berechtigten Besitzer, die ungarische Nation geschenkt hat.

Im heutigen Sinne können wir noch nicht vom Austausch von Veröffentlichungen sprechen. Es gibt einige Austauschaktionen, in denen für Duplikaten aus der Bibliothek fehlende Werke erworben wurden. Der Staat hat auch eine bedeutende Sammlung von Drucken, Handschriften und Urkunden des aufgelösten Statthalterrates durch behördliche Massnahme an die Bibliothek als Naturalbezüge gegeben.

In diesen Jahren gab es noch solche bibliothekspolitische Bestrebungen, die aus missverständlicher Sparsamkeit es lieber sehen würden, wenn die Sammlung der Literatur von universalem Interesse und der nationalen Buchproduktion in einer grossen, nationalen Bibliothek verwirklicht worden wäre. Der Bibliothek Széchényi ist es gelungen, das Charakter und das Sammelgebiet der Nationalbibliothek zu verteidigen. Das lag um so mehr auf der Hand, als Budapest damals schon zwei Allgemeinbibliotheken besass: die von der Universität und die von der Akademie der Wissenschaften.

Das berufliche Mitteilungsblatt der Bibliothek Széchényi, das Magyar Könyvszemle erscheint seit 1876, dort finden wir seit dem Jahr 1875 die Jahresberichte der Bibliothek. Nachdem die Verfasserin die Periode 1867–1874 im Archiv der Bibliothek erschlossen hat, wurde es klar, dass in diesen Jahren in der Bibliothek eine dynamische Entwicklung begonnen hat, in deren Rahmen die Institution es begann, sich an die westeuropäische Bibliotheken desselben Typs anzuschliessen.